

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

10,799

Platz 8.

"Vergleich 28 Helmschneppen"

(47925)

3-28

31 AUG 2007

Z U S U A P

Ի՞նչ է

“ՄԱՅԻՍ 28-ի ԱՆԿԱԽՈՒԹԻՒՆ” Ը

112
11

ՏՊԱՐԱՆ « ԼԻԲՐԱՆԱՆ »
Պ Ե Յ Ր Ո Ւ Թ

9147.925
Ձ - 28

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

Գաղթահայ իրականութեան մէջ, «Մայիս 28» ի խընկարկուներէն զատ, կը գտնուին նաեւ այնպիսի անհատներ որոնք սքանչանալով հանդերձ Նոյեմբեր 29-ի ծնունդն են. Հայաստանի փառաւոր իրականութեան եւ նւաճումներուն վրայ, կը շարունակեն որոշ արժէք տալ «Մայիս 28» ի այսպէս ասած «անկախութեան», նրկատելով զայն Նոյեմբեր 29-ը նախապատրաստող քայլ մը պատմութեան մէջ:

Այս պարագան, որ արդիւնքն է տասնեակ մը նախկին «վարչապետ» ու «նախարարներու» տարած աշխատանքին՝ «Մայիս 28» ի անկախութեան» պատմական դիմագիծն ու արժէքը բոլորովին խարդախւած կերպով ցուցադրելու ժողովուրդին, առիթ տուաւ ինծի ամփոփելու սոյն գրքոյկին մէջ, նոյնինքն «Մայիս 28» ը «կերտող» այդ «նախարարներու» անկեղծ խոստովանութիւնները, ինչպէս նաեւ կարգ մը պատմական բաստաթուղթեր, «Մայիս 28» ի անկախութեան» վերաբերեալ:

Լոյս ընծայելով այս գրքոյկը նպատակս եղած է, գաղթահայ եւ մանաւանդ սուրբահայ ժողովուրդին ու դաշնակցական խաբւած եւ դեռ խաբւող շարքայիններուն, տալ «Մայիս 28» ի անկախութեան» եւ յարակից պատմական դէպքերուն շատ ամփոփ, բայց որոշ, փաստարկւած եւ իրական պատկերը:

Նկատի ունենալով տրամադրութեանս տակ գրտնւող պատմական երկերու սահմանափակ ըլլալու պարագան, կը խորհիմ թէ այս գրքոյքը բոլորովին անթերի եւ լման գործ մը չէ:

06 JUN 2013

10,499

Այսուամենայնիւ, վստահ եմ թէ ժողովրդական լայն խաւերուն համար մինչեւ այսօր մութ մնացած շատ մը կէտեր պիտի լուսաբանւին սոյն գրքոյկով:

Հ.

65616-67

«... Ազգային հորհուրդն առաւ վճռական քայլ եւ Մայիս 30-ին հրատարակեց, աւելի արտաքին նկունքների քակ, քան իր յօժար կամով. հետեւեալ յայտարարութիւնը, որը քեւ իսկական առումով ԱՆԿԱ-ԽՈՒԹԵԱՆ ՀՈՉԱԿՈՒՄ ՉԷՐ, բայց դեպքերի բերումով դառցաւ այդպիսին:»

Ս. ՎՐԱՅԵԱՆ

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

«Անգրկովկասի քաղաքական ամբողջութեան լուծումով եւ Վրաստանի ու Ազրբեջանի անկախութեան հոչակումով ստեղծւած նոր դրութեան հանգեպ' Հայոց Ազգային հորհուրդն ԻՐԵՆ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒՄ է ԱՆԿԱՎԱՍԵԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳԱԻԱՌՆԵՐԻ ԳԵՐԱԳՈՅՆ ԵՒ ՄԻԱԿ ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆ: Որոշ ծանրակէիտ պատճառներով բողոքելով մօտիկ օրերը կազմել հայոց ազգային կառավարութիւն' Ազգային հորհուրդը ժամանակաւորապէս ստանձնում է կառավարական բոլոր ֆունկցիաները' հայկական զաւառների քաղաքական եւ վարչական դեկը վարելու համար:»

Թիֆլիս, 1918 Մայիս 30 ՀԱՅՈՑ Ա.ՉԴ. ԽՈՐՀՈՒՐԴ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՈՐ ԴԷՊՔԵՐՈՒ ՇԵՏԵՒԱՆՔՆ Է
 «ՄԱՅԻՍ 28»Ը ԵՒ ԻՆՉ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒ ՏԱԿ ԾՆԱԻ
 «ԱՆԿԱԽՈՒՅԻՆ»Ը

Թիֆլիզի Ազգային Պիւրոն, դաշնակցականներէ եւ խոշոր պուրժուաներէ բաղկացած, 1912-էն սկսեալ ծարական դիւանագիտութեան փէշերը կը լզէր, որպէսզի ոռւս կառավարութիւնը յանձն առնէր՝ հայկական «հարց»ի լուծումը, այն էր՝ Թրքահայաստանը անջատել Օսմ. պետութենէն ու զայն կցել անդրկովկասեան հայկական նահանգներուն եւ այսպէսով ըստեղծել ոռւսական կայսրութեան հարաւակողմը ինքնավար նահանգ մը, ուր «պիւրոն» կազմող կապիտալիզմի լաբէներն ու դաշնակցականները ժողովուրդը շահագործելու արծակ-համարծակ դաշտ մը պիտի ունենային, ոռւսական պիւրոքրացիայի եւ կապիտալիզմի հովանիին տակ: Ինթրոկրատի կառավարութեան ծրագիրն ալ նման բան մըն էր:

«Թուրքիոյ ձեռքէն առնել Պոլիսը եւ Անատոլուն, ընդարծակել իր երկրի սահմանները եւ յետոյ օգտագործել նոր վայրերը ի նպաստ ոռւսական իմպերիալիզմի. այս է եղած ծարական կառավարութեան բաղձանքը»: (1)

Զարիզմի դէմ պայքարելու նպատակաւ ասպարէզ իջած «ընկերվարական» դաշնակցութիւնը, իր երէկի դաշնակից՝ Իթթիհատէն հեռացած, «Թրքահայ ժո-

(1) Կարինեան, «Իմպերիալիստական Պատերազմը եւ Հայաստան» (Արեւմտահայ պաշտօնագրեր)

ղովուրդի ազատագրութեան» դիմակին ներքեւ իթթի-
հատական թուրքիոյ դէմ պայքարելու համար նոր
դաշնակից մը կը փնտռէր: Արդէն 1907-էն իվեր «հայ
ազգասէր եւ սոցիալիստ դաշնակցականները հայ
պուրժուազիի ներկայացուցիչները դարձեր էին»:

Չարական իմպերիալիզմը, իր «սառազատ ծովեր»
որոնելու քաղաքականութեան միջոցին որպէս խոչըն-
դոտ արդէն ղանդիպած էր գերմանական իմպերիա-
լիզմի ծնունդ՝ Պերլին-Պաղտատ երկաթուղագծի ծրա-
զրին: Հայաստանի համրով Պարսից Ծոց իջնելու հա-
մար պէտք էր կանխել Գերմանական իմպերիալիզմի
«Drang nach Osten» ի (թափանցում դէպի արեւ-
ելիք) քաղաքականութիւնը, Հայաստանի հարաւային
սահմաններուն ձեռք երկարելով: Չարիզմը իր Հայաս-
տանը առանց հայերու» Լոստոնֆեան քաղաքակառու-
թեան ամուր կառչած էր թէեւ, բայց Կովկասէն Պար-
սից Ծոց հասնելու համար իր բանակները թնդանո-
թային հուժմ միտի, հայ բնակչութեան պէտք ունէին,
որպէսզի կարենային կտրել անցնիլ հայկական բար-
ձրավանդակը: Չարիզմը «խոստացաւ» գոհացնել Ազ-
գային Պիւրոյի բոլոր փափաքները: «Վորանցով Տաշ-
կովի պալատին մէջ նոյն իսկ պատուոյ սենեակ մը կը
յատկացուի հայ ժողովուրդի ինքնակոչ երեք «ներկայա-
ցուցիչներուն»՝ Մեսրոպ Եպիսկոպոսին, Սամսոն
Մտեպանովից Արուտիւնովին եւ Ալեքսանդր Խոստի-
եանին... Այդ երեք ասպետները հայ ժողովուրդի
անունով կ'ողջունեն Չարը եւ կը պատրաստեն թնդանո-
թային այն միտք որ պէտք էր Ռուսիոյ»: (1)

«Միւս կողմէ ալ էջմիածնի սեւ փէշերուն տակ
ծածկւած Պիւրոն, իմա՝ դաշնակցութիւնը, խոստա

(1) Ա. Կարիճեան, «Իմպերիալիստական Պատե-
րազմը եւ Հայաստան»:

ցաւ ոռուսական բանակի յառաջխաղացումը դիւրացը-
նել ապստամբեցնելով թրքահայ ժողովուրդը
թրքական բանակներու սրտին մէջ, եւ կամաւորական
խմբեր կազմել՝ ձարական զօրքերու կողքին: Թրքա-
հայ ժողովուրդը ապստամբեցնել հակառակ իր կամ-
քին, որովհետեւ «Դաշնակցութիւնը միշտ ալ անկախ
գործած է թրքահայ աշխատաւորութենէն եւ միշտ
ղեկավարած է Բաբուցի եւ Թիֆլիզցի եւ արտասահ-
մանեան ուրիշ պուրժուաներու տեսակէտներով:...
Տաճկահայ հասարակութեան գրեթէ բոլոր տարրերն
ալ կ'զգային որ ոռուսահայ պուրժուազիի քաղաքակա-
նութիւնը մահաբեր է տաճկահայ ժողովուրդի հա-
մար»:(1)

Իբրեւ առաջին երաշխիք այն համագործակցու-
թեան, դաշնակցութիւնը կը տեսնէր ազատ արձակու-
մը իր այն ընկերներուն, որոնք Չարիզմի կողմէ բան-
տարկւած կամ արստրւած էին, երբ դեռ դաշնակցու-
թիւնը «Չարիզմի դէմ պայքարող ընկերվարական կու-
սակցութիւն էր»: Երկրորդ՝ դաշնակցութեան «մար-
տական» տենչանքներուն գոհացում տալու համար ի-
րեն կ'արտօնէր կազմել կամաւորական խումբեր,
որոնց կազմութեան իսկոյն ձեռնարկեց:

1914 Հոկտեմբեր 20-ին Նիքոլա Չարը պատե-
րազմ կը յայտարարէ Թուրքիոյ դէմ, երբ նոյն օրն
իսկ կովկասեան բանակներու հետ կամաւորական
խումբերն ալ կ'անցնին թրքական սահմանը: Որոշւած
ապստամբութիւններն ալ կ'սկսին ոռուս բանակի յա-
ռաջխաղացման հետ: Դաշնակ Պիւրոյին կողմէ թրքա-
հայ ժողովուրդին պարտադրւած ապստամբութիւն-
ները տեղի կ'ունենան, որովհետեւ անկազմակերպ եւ
մեծ մասամբ տղէտ ժողովուրդը կը խաբւի խոստում-

(1) Ա. Կարիճեան «Իմպերիալիստական Պատե-
րազմը եւ Հայաստան»:

ներէ— «դաշնակցական կուսակցութիւնը հայ պուր-
ժականերու բոլոր ծրագիրները կը շղարշէր ժողովրդական
եւ հայրենասիրական ու ազգի միութեան փրցուն խօս-
քերով... Այդ շատ խորամանկ կազմակերպութիւնը
տեղին համեմատ խօսած է պուրժական կամ կղերա-
կան եւ կամ սոցիալիստական լեզուով» (1)

1915 ապրիլ 7-ին կ'սկսի Վանի ապստամբութիւ-
նը: Մայիս 3-ին ռուսական զօրքերը կը մտնեն Վան;
Յետոյ տեղի կ'ունենան Մասունի, Մուշի, Բաղէշի, Շա-
պին-Գարահիսարի եւ Զէյթունի ապստամբութիւննե-
րը: Իթիհատական կառավարութիւնը իր քթին տակ,
արտաքին թշնամիին դրդումովը ու իր սեպհական
տան մէջ սկսած հրդեհը մարելու համար ի գործ կը
դնէ իր տարիներէ ի վեր մշակած հայաջնջման ծրա-
գիրը, վերջնականապէս լուծելով հայկական «հարցը»
Թուրքիոյ սահմաններուն մէջ, ու միեւնոյն ատեն իր
երէկի դաշնակից, բայց այսօր ձարիզմի գործիք ու
իր դէմ պայքարող, դաշնակցութիւնը հաշուեյարդա-
րի ենթարկելով: «... Եւ որովհետեւ գիտեն որ եւրո-
պացիներու օգնող, օժանդակող եւ աջակցող տարրերը
թուրքիոյ մէջ ապրող Քրիստոնէայ բնակչութիւնն է
անհրաժեշտաբար, թուրքերը ամենաուժեղ հարւածնե-
րը կը հասցնեն իմպերիալիզմի ծառայող հայերուն,
այսպէսով՝ հայկական կոստրածներու իսկական հեղի-
նակները եւրոպական իմպերիալիստները եւ անոնց
հրահանգով գործող հայերն են»: (1)

Երբ ռուսական բանակը իր գրաւած հայկական
գաւառներուն մէջ անտարբեր դիրք մը եւ նոյնիսկ
թշնամական վերաբերմունք մը ցոյց կուտայ թրքա-
հայ ժողովուրդին, միւս կողմէն աւելի բարեկամական
բաղաբականութիւն մը հետապնդելով զինք կողէն

(1) Ա. Կարինեան «Իմպեր. Պատերազմ եւ Հայաս-
տան»:

հարւածող քրտական աշիրէթներուն հանդէպ, Թիֆլի-
զի Ազգ. Պիւրոն կասկածիլ կ'սկսի «ազատարար Բե-
ռիին» հայերու հանդէպ խոստացած բարեկամութեան
մասին: Այս կասկածները կ'իրականանան երբ յուլի-
սին ռուսական կովկասեան բանակը կը լքէ գրաւած
հայկական նահանգները առանց ռազմագիտական որ-
եւէ արդարացուցիչ պատճառի: Կանոնաւոր նահանջ
չի կազմակերպելիր ո՛չ ռուսական բանակի եւ ո՛չ ալ
դաշնակցական կամաւորական խումբերու կողմէ: Ժո-
ղովուրդը այնպիսի խուճապային փախուստի մը կը
մատնւի, որ 300.000 հոգիէն հազիւ 100.000ը կը հաս-
նի Կովկաս սովամահ ու կիսամեռ վիճակով: Միւս
կողմէ Անատոլուի եւ Կիլիկիոյ հայերն ալ հարիւր հա-
զարներով կ'ոչնչանային արդէն Սուրիոյ անապատնե-
րուն եւ Եփրատի ալիքներուն մէջ...

Ահա թէ մէկ տարւայ ընթացքին ի՛նչ արժեք
հայ ժողովուրդին դաշնակցութեան ձեռքով ծարա-
կան իմպերիալիզմի գործիք դառնալը:

1915-ի վերջերը Կովկասի փոխարքայ Վորոնցով-
Դաշկովը կը փոխարինւի Նիքոլա Նիքոլայէվիչով, ո-
րու օրով նախկին քոլարկւած հայատնաց քաղաքա-
կանութիւնը այս անգամ բացորոշ կերպով ի գործ
կը դրւի: 1916-ի ձմրան ռուսական զօրաբաժինները
կը հասնին մինչեւ էրզրում: Ազգային պիւ-
րոն կը դիմէ փոխարքային որ հայ գաղթականները
իրենց տեղերը ետ դրելին: Սակայն այս առաջարկը
կը մերժւի, բանի որ արդէն քրտական աշիրէթներն
ու ռուս կողակները հայ գիւղացիին դարաւոր օճա-
խին տիրանալու սկսած էին: Դաշնակցութիւնը դեռ
նոր զգաստանալու սկսած էր, թէ ինք իր ստեղծած
բոլոր միջոցներովը ոչ միայն մէկ միլիոնէ աւելի հա-
յերու կոտորածին պատճառ նանդիսացած էր, այլ
միեւնոյն ատեն ծարական իմպերիալիզմի նւաճողական

բաղաբականութեան յաջողութիւնը դիւրացուցած էր:

«Մտածուում էր զրաւած վայրերը յանձնելու ոռու գաղթականներին: Թրագրուում էր Ալաշկերտի ու եփրատեան կազակութիւն հաստատել: Թիւրքահայ գաղթականների վերադարձն արգելեց իրենց տեղերը: Ինչ որ մուք, այն օրերին դեռեւս անհասկնալի. դաւ եր լաւուում հայ ժողովրդի դէմ: Յետագային, սակայն, յայտնի եղաւ, որ դաշնակից պետութիւնները հայերի գլխին խաղացել էին ամենաեկեղ խաղերից մէկը:

«1916 թւի գարնանը, Լոնտոնում եւ Պետրոկրատում կատարւած բանակցութիւնների հետեւանքով, Ֆրանսիան, Մեծն Բրիտանիան եւ Ռուսաստանը ստորագրել էին Թիւրքիայի անդամահատման գաղտնի համաձայնութիւնը, ըստ որի հայերի խոստացւած հողերը բաժանուում էին երկու մասի: Էրզրումի, Վանի, Բիթլիսի ու Տրապիզոնի վիլայէթները ստանում էր Ռուսաստանը, Միւրիան եւ Կիլիկիան մինչեւ Խարբերդ ստանում էր Ֆրանսիան: Այսպէսով իրագործուում էր Գոլիցիիների ու Լորանով-Ռոստովսկիների երազը — Հայաստանն առանց հայերի:» (1)

Սակայն Ս. Վրացեան կը մոռնայ ըսելու, թէ իր կուսակցութիւնը մեղսակից եղաւ այդ «ամենաեկեղ խաղերից մէկին»: Նոյնպէս ան չուզէր խոստովանիլ թէ Հոկտեմբերեան պրոլետարական աշխարհասասան յեղափոխութիւնն էր, որ խորտակելով ծարն ու ծարիվը եւ անոր վարած նւաճողական քաղաքականութիւնը, արգելեց իրագործումը «Գոլիցիիների ու Լորանով-Ռոստովսկիների երազին», եւ ծնունդ տաւ Խորհրդային Սոցիալիստական Ազատ եւ Անկախ Հայաստանի Հանրապետութեան:

(1) Ս. Վրացեան «Հայաստանի Հանրապետութիւնը»:

Հոկտեմբերեան յեղափոխութենէն սուրջ Բեթրուկրատի մէջ կազմւած էր Բերենսքիի կառավարութիւնը (Փետրւար): Թէ Դաշնակցութիւնը ի՛նչպէս ընդունեց այդ պուրժուական կառավարութիւնը, լսենք Յ. Քաջանունին:

«Մեր տուրջ բացեցին անակնկալօրէն նոր հեռանկարներ:... Իբրեւ դեմոկրատներ եւ սոցիալիստներ մենք ցնծութեամբ ողջունեցինք նոր կարգերը, ապա, իբրեւ ազգային քաղաքական կուսակցութիւն, առանձնապէս եւ յատկապէս ոգեւորւած էինք իշխանութեան ապակեղրոնացման, ծայրագաւառների եւ ազգութիւնների ինքնավարութեան խոստումներով: Սկսանք եռանդուն աշխատանքի»: (1)

Կը տեսնուի որ Բերենսքիի ժամանակաւոր կառավարութենէն դաշնակցութիւնը աւելի բան չէր սպասեր բան «ապակեղրոնացում» եւ «ինքնավարութիւն»:

Ամիջապէս Թիֆլիսի մէջ կազմեցաւ «Անդրկովկասեան Կովսարխասը», որը Բետրուկրատի ժամանակաւոր կառավարութեան անունով Կովկասը կառավարելու կոչւած էր: Կովսարխատը քաղխսիոն կառավարութիւն մըն էր, բաղկացած վրացի Ս. Դ. Մենշեւիկներէն, Ատրբեջանի Մուսավաթէն եւ Հ. Յ. Դաշնակցութենէն: Սոյն կովսարխատին մէջ գերիշխող դիրք ունէր վրացի մենշեւիկեան կուսակցութիւնը:

1917 սեպտեմբերի վերջերուն Թիֆլիսի մէջ կազմեցաւ Հայ Ազգային Կեդրոնական Խորհուրդը, ուր գերիշխող էր կովկասահայ պուրժուազիան յանձինս Դաշնակցութեան, որ այլեւս ասպարէզ կ'իջնէր որպէս հայ ժողովուրդի միակ լիազօր մարմին:

(1) Յ. Քաջագնունի, «Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը Անեւիք Զուռի Այլեւս»:

Մէկ ամիս յետոյ տեղի ունեցան Անդրկովկասեան պատգամաւորական ընտրութիւնները համառուսական Սահմանադիր ժողովի համար: Պայքարող կուսակցութիւններու մէջ Մենշեւիկները շահեցան 12, Մուսավաթը 10, իսկ Դաշնակցութիւնը 9 տեղ: Ասոնք էր «ներկայացնէին» Անդրկովկասի զլխաւոր երեք պգութիւնները. վրացի, թաթար եւ հայ: Համառուսական Սահմանադիր ժողովը չգումարեցաւ, որովհետեւ նոյն ատենները Մոսկուայի եւ Բետրոկրատի մէջ յաղթանակեց Հոկտեմբերեան Պրոլետարական Մեծ Յեղափոխութիւնը, որը թոյլ չտուաւ որ պուրժւական հաստատութիւն մը, համառուսական Սահմադիր ժողովը, գումարէի: Անդրկովկասը չուզեց ճանչնալ խորհրդային իշխանութիւնը եւ հաւատարիմ մնալով Բերինսքիի կառավարութեան, Կոմիսարիատը շարունակեց կառավարել Անդրկովկասը արդէն տապալւած կառավարութեան մը անունով: Չմոռնանք ըսելու, որ այդ ատեն Թրքահայաստանը գրեթէ ամբողջովին զրաււած էր ուս գորքերու կողմէ:

Թէ ի՛նչ եղաւ Հոկտեմբերեան Յեղափոխութեան դիրքը հայկական հարցի եւ Հայաստանի նկատմամբ, դայն կրնանք դատել Լենինի պատմական նամակէն, ուղղւած հայ ժողովուրդին.

«Նորհ. Ռուսաստանի ժողովրդական Կոմիսարներու խորհուրդը կը յայտարարէ հայ ժողովրդին թէ Ռուսաստանի բանտրներու եւ գիւղացիներու կառավարութիւնը պիտի պատգամէ Ռուսիայէն զրաււած Տաճկահայաստանի հայերու իրաւունքը, ազատօրէն որոշելու իրենց նակասագիրը, նոյնիսկ մինչեւ կասարեալ անկախութիւնը:»

(1) Յ. Քաջազնունի, «Հ. Յ. Դաճնակցութիւնը Անեկիք Զուճի Այլեւս.»

«Ժողովուրդը կ'ընդունի թէ այս իրաւունքին իրագործումը սա պայմանով միայն կարելի է, որ հայ ժողովուրդին ազատօրէն արտայայտելու համար շարք մը անհրաժեշտ երաշխաւորութիւններ ձեռք առնեն: Ժողովուրդը հետեւեալ պայմանները անհրաժեշտ կը դատէ որպէս նախապատրաստական երաշխաւորութիւն:

Յօդ. 1. — Ռուսական զօրքը պէտք է պարպէ Տաճկահայաստանը եւ անմիջապէս կազմել հայկական ազգային միլիցիա, Տաճկահայաստանի մէջ կեանքի եւ ինչքի ապահովութիւնն երաշխաւորելու համար:

Յօդ. 2. — Հայ փախստականներու, ինչպէս նաեւ զանազան երկիրներու մէջ ապաստանած հայ գաղթականներու վերադարձը դէպի իրենց հայրենիքը պէտք է ապահովել առանց խոչնդոտի:

Յօդ. 3. — Պատերազմի ընթացքին թուրք կառավարութեան ձեռքով Տաճկաստանի ներքին կողմերն աքտրւտծ հայերու առանց որեւէ արգելքի դէպի Տաճկահայաստան վերադարձը պէտք է ապահովել:

Ժողովուրդը քուբ պատերազմներուն հետ ունեցալիք խաղաղութեան բանակցութիւններու ասեմ պիտի պնդէ այս պայմանին վրայ:

Յօդ. 4. — Հայաստանի մէջ առժամեայ հայկական կառավարութիւն մը պիտի հաստատուի, կազմւած հայ ժողովրդի պատգամաւորներէն, որոնք պէտք է ընտրուին ժողովրդապետական սկզբունքներով:

Միւս կողմէ, Ստեփան Շահումեան, որ կովկասեան գործերու առժամեայ արտակարգ կոմիսար նշանակւած է, ամէն կերպ աջակցութիւն եւ օժանդակութիւն ցոյց պիտի տայ տաճկահայերուն 2-րդ եւ 3-րդ յօդւածներուն գործադրումն իրականացնելու, ինչպէս նաեւ կազմելու խառն յանձնախումբ մը, որուն պաշ-

տօնը պիտի ըլլայ ոռւսական զօրքի ետ քաշելու թւականն որոշել եւ միջոցներ ձեռք առնել առաջին յօդւածի տրամադրութեան համաձայն: Տանկահայաստանի աշխարհագրական սահմանները պէժ Է որուից հայ ժողովրդի դեմոկրատական հիմունքներով ընտրւած պատգամաւորներու ձեռնով, համաձայնութեամբ սահմանազխի վիճելի գաւառներու մահմետական եւ այլ բնակիչներու եւ կոմիսար Ստեփան Շահումեանի:»

1918 Յունւար 14 Խորհրդային Ռուսաստանի
Ժողովմխորհի նախագահ՝
Վ. Ի. Լենին

Թէ ինչո՞ւ վերոյիշեալ պայմանները չիրականացան, հարց տանք ա՛յն դաշնակ շէֆերուն, որ մեծեցից միջամտութիւնք (ի հարկէ հայ խոշոր պուրժւաններու եւ անգլիական զօրավարներու ճնշումին տակ) բանւորներու եւ գիւղացիներու «մէկ օրէն միւսը տապալելու դատապարտւած»... (?) կառավարութեան, եւ անգլիացիներու հրամանով սպաննել տւին հայ ժողովուրդի հանճարեղ զաւակը՝ լիազօր կոմիսար Ստեփան Շահումեանը...

Լսենք նաեւ Լէօն.

«1918-ի սկզբից ստեղծոււմ էր մի իրականութիւն, որ կարծես հայ ազգաբնակչութեան կէս դարեան երազի կատարումը պիտի լինէր: Հայկական կոչւած վեց վիլայէթները գրեթէ ամբողջովին մաքրւած էին թիւրք զօրքերից եւ իրապէս գտնոււմ էին հայ ազգային զօրամասերի ձեռքին: Ոչինչ չէր պակասում այդ երկրի պաշտպանութեան համար: Ռուսական բանակը թողել էր այնտեղ անհատնում գէներ, թնթանօթներ, ռազմամթերք, ուտելիք, մի խոսքով՝ ամէն բան, ինչ հարկաւոր է մի բանակի՝ իր դիրքերը երկար ժամամանակով պաշտպանելու համար: Ամէն ինչ կար լի ու

առատ. ազատութիւն եւ անկախութիւն որոնող մի ժողովրդի համար, այսպիսի պատեհութիւն դարերով չի ծնւում: Բայց այս պատեհութեան առջեւ ծանախում էր անյաղթելի արգելքը, որ միշտ արհամարել էր թիւրքահայ յեղափոխութիւնը՝ կարծելով նրան փոխարինել հաջան փչանութեամբ:»

«Այդ վիթխարի արգելքը հայկական իրականութիւնն էր. հայ ժողովուրդի բազմաթիւ ցեղաբնակներու, որ այնքան սարսափելի հաւաճներ էր կրել 1915-ին խելացնոր ապսամբութիւնների հետեւանքով: Ամէն ինչ առատ էր, ՊԱԿԱՍՈՒՄ է՛ր գլխաւորը — ՄԱՐԴԷ:» (1)

Ինչպէս վերը ըսւածներէն յստակ կերպով կը տեսնուի, Հսկտեմբերեան Յեղափոխութիւնը, հաւատարիմ իր վեհ սկզբունքներուն, հայ ժողովուրդին տւաւ ինքնորոշման իրաւունքը եւ ուզեց իր եղբայրական աջակցութիւնը բերել անոր: Բայց առաջին անգամ ըլլալով «հայ ազգային դատի ղեկավար կուսակցութիւնը» խորապէս զգաց թէ ի՛նչպիսի ցնորական եւ խայտառակ քաղաքանութեան մը հետեւելով, հայ ժողովուրդը բերած է այնպիսի վիճակի մը, որ ամենահիանալի առիթն էր կարող օգտուիլ իր ազգային ազատագրութիւնը ձեռք ձգելու համար: Տեսնելով հանդերձ այս տխուր իրականութիւնը, հայ ժողովուրդի ինքնակոչ «ղեկավարները» արգելք հանդիսացան որ Խորհրդային Ռուսիոյ եղբայրական աջակցութիւնը ազատէ հայութիւնը այս անել կացութենէն. որովհետեւ Թիֆլիսի դաշնակ պիւրոյին աւելի կարեւոր էր Կովկասի նաւթի շուկան Խորհուրդներու իշխանու-

(1) Լէօ, «Թիւրքահայ Յեղափոխութեան Գաղափարաբանութիւնը», Բ. Հասնր:

թեան ձեռք չտալը, քան հայ ժողովուրդի ազատու-
թիւնը...

Պիւրոն որոշեց զօրակոչ յայտարարել. բայց բո-
լոր յայտարարութիւնները անպատասխան մնացին:
Արդէն Թրքահայաստանը պարպած էր հայերէ, իսկ
Կովկասի մէջ գտնւողներն ալ, կէս սովամահ, հաւատք
չունէին դաշնակցական ղեկավարութեան վրայ. տեսած
էին անոր ապիկարութիւնները Վանի ապստամբու-
թեան, Վասպուրականի յուլիսեան խայտառակ նահան-
ջին եւ կամաւորական խումբերու արշաւանքներու ըն-
թացքին: Փաստօրէն գոյութիւն ունեցող անկախու-
թիւնը պաշտպանելու անկարող կ'զգար ինքզինք հայ
ժողովուրդը, որովհետեւ դեռ երէկ «անկախութեան»
համար ի զուր մէկ միլիոնէն աւելի զոհ տւած էր եւ
այսօր ինքզինք բարոյապէս եւ ֆիզիքապէս ընկճւած
եւ յուսալքւած կ'զգար: Արդիւնքն այն եղաւ, որ Ազ-
գային Խորհուրդի կամ Անդրանիկի զօրակոչներուն
պատասխանեցաւ չափազանց խղճալի եւ նոյնիսկ ծի-
ծաղելի կերպով: Զանազան կազմակերպութիւններ,
խումբեր, անհատներ նամակով կամ հեռագրով իրենք
զիրենք Ազգ. Խորհուրդի «տրամադրութեան տակ» կը
դնէին, բայց ոչ ոք տեղէն չէր շարժեր: Նոյնիսկ բա-
նակի զինւորները ճակատ մեկնիլ չէին ուզէր, այլ միայն

«Գնանք ընկերներ դէպի Տաճկաստան

Զարդենք թիւրքերին փրկենք Հայաստան
երգելով... բաղնիք կ'երթային:» (1)

Ու պատահեցաւ ինչ որ անխուսափելիօրէն
պէտք էր պատահեր: Թրքական բանակը վերակազ-
մւած եւ նոր ուժերով կազդուրւած յառաջ կ'անցնէր
եւ կ'առնէր կարճ ժամանակի մէջ էրզրումը, յետոյ
Կարսը, մէկ խօսքով, ա՛նց որեւէ դիմադրութեան

(1) Լեռկաւասար, «Ազգային Այբեմնարան»

հանդիպելու ամբողջ Թրքահայաստանը կը վերա-
գրաւէր: Այս դէպքերը տեղի կ'ունենային 1918-ի
ապրիլին:

Կովկասի Կոմիսարիատը, Բերենսքիի ժամանա-
կաւոր կառավարութեան անկումէն յետոյ, իր ոտքի
տակի հողը կորսնցնելով՝ իշխանութիւնը յանձնեց
Անդրկովկասեան Սեյմէն (վրացերէն՝ խորհրդարան)
լիազօրւած կառավարութեան: Սեյմը կամ Անդրկով-
կասեան Խորհրդարանը կազմեցին Համառուտական
Յահմանադիր ժողովին համար ընտրւած պատգամա-
ւորները, եռապատկւած թւով, հետեւեալ կերպով.
Մենշելիկներ՝ 36, Մուսավաթ՝ 30, Հ. Յ. Դաշնակ-
ցութիւն 27 տեղ: Յատկանշական կէտ մըն է այն՝ որ
Սեյմի մէջ հայ ժողովուրդի ուրիշ եւ ոչ մէկ խաւե-
րէն ներկայացուցիչ կար, բացի դաշնակցականներէ,
որոնք կը ներկայացնէին Անդրկովկասի հայ պուրժա-
ները: Սեյմը իր առաջին նիստը ունեցաւ Թիֆլիսի
մէջ, 1918 փետրվար 10-ին եւ Անդրկովկասը «Ռաւ-
կավար (դեմոկրատական) Դաճնակցային Հանրապե-
տութիւն» յայտարարեց: Բայց «Հանրապետութիւնը»
կը շարունակէր պաշտօնապէս մնալ Ռուսաստանի
անբաժան մաս:

Ինչպէս վերը ըսինք, ռուսական բանակին հեռա-
նայէն եւ հայկական ուժերու չզուլութենէն խրախուս-
ւելով, թրքական բանակը սկսած էր վիրագրաւել իր
կորսնցուցած վայրերը: Մարտի սկիզբները Սեյմը ըն-
դունեց Թուրքիոյ կողմէ առաջարկւած զինադադարը
եւ խաղաղութեան բանակցութեանց սկսելու համար
իր պատւիրակները զրկեց Տրապիզոն: Դաշնակցական
խմբակը յաջողեցաւ մտցնել Սեյմի պահանջներուն
մէջ նաեւ թրքահայոց հարցը, որ ձեւակերպւած էր
սապէս.

«Թիւրքիան յետ էր ստանում իր այն բոլոր հո-

դամասերը որոնք գրաւած էին ոռոսներէց 1914-ից յետոյ եւ տալիս էր հայերին աւստրոմիա (ինքնավարութիւն) քրֆական պետութեան Երջանակին մէջ:» (1)

Բայց Թուրքիան թոյլ չտուաւ ո՛չ մէկ խօսք ընել հայկական ինքնավարութեան մասին, առարկելով թէ այդ իր գործերուն խառնելի պիտի նշանակէր, եւ սպառնաց վերջ տալ բանակցութեանց եթէ անդրկովկասեան պատուիրակները յամառէին պնդելու այդ առաջարկը: Ու անդրկովկասեան պատուիրակները լռեցին... Տրապիզոնի, մօտ մէկ ամիս տեւող, բանակցութիւնները ո՛չ մէկ եզրակացութեան յանգեցան, որովհետեւ Թուրքիան կը պնդէր թէ իր եւ Անդրկովկասի սահմանները արդէն ճշդւած էին Պրեսթ-Լիթովսկի դաշնագրին մէջ (1918 փետրվ. 23) եւ թէ ինք եկած է միայն բարի դրացիական կապեր հաստատելու Անդրկովկասեան Հանրապետութեան հետ: Իսկ եթէ այս վերջինը չէր ուզէր ճանչնալ Պրեսթ-Լիթովսկի դաշնագիրը եւ նոր դաշնագիր մը ստորագրել կ'ուզէր, պէտք էր որ նախապէս յայտարարէր իր անջատումը Ռուսաստանէն:

Բանակցութեանց տեւողութեան ընթացքին թրքական ուժերը իրենց յառաջխաղացումը կը շարունակէին եւ երբ 1918 ապրիլ 1-ին անոնք Պաթում մտան, Սեյմը ետ կանչեց իր պատուիրակները եւ Տրապիզոնի բանակցութիւնները խզւեցան: Սեյմի մէջ այն ատեն ծնունդ առին անհամաձայնութիւններ եւ տարակարծութիւններ: Մուսավաթը բացէ ի բաց յայտարարելու սկսած էր թէ ինք թրքական օրիանցացիայի (քաղաքական ուղղութիւն) եւ Անդրկովկասի Ռուսաստանէն անջատման կողմնակից էր, Մենշեւիկներու

(1) Լեօ, «Թիւրքահայ Յեղափոխութեան Գաղափարաբանութիւնը» Բ. Հատր:

մէջ ալ գերմանօ-թրքական հոսանքը յաղթելով Ռուսական հոսանքին, վրացիներն ալ պատրաստակամութիւն յայտնեցին ամենամեծ զիջումներով Թուրքիոյ հետ հասկացողութեան գալու:

Դաշնակցութիւնը կ'ուզէր ո՛չ Ռուսիայէն անջատելի, ո՛չ ալ Թուրքերու հետ համաձայնիլ, այլ Պրեսթ-Լիթովսկի պայմաններն ալ մերժելով շարունակել կ'ուզէր... պատերազմիլ Թուրքերու հետ: Բայց ան կարող չէր Անդրկովկասի բաղդը որոշելու: 1918, ապրիլ 9-ին Սեյմը, Մենշեւիկ-Մուսավաթ մղումով հանդիսաւորապէս յայտարարեց Անդրկովկասի անջատումը Ռուսաստանէն: Դաշնակցութիւնն ալ կամայ ակամայ միացաւ այս որոշման, որովհետեւ եթէ հակառակ արտայայտէր, անմիջապէս Անդրկովկասեան Դաշնակցութիւնը պիտի քանդէր: Թէ ի՛նչ արժէք կը ներկայացնէր «բացարձակ անկախութիւն» պահանջող պարոններուն համար Անդրկովկասեան Դաշնակցութեան գոյութիւնը, զայն հարցնենք Յ. Քաջազնունիին.

«Մենք ամենքից աւելի կարիք ունեինք Անդրկովկասեան Դաշնակցութեան, չէինք ուզում որ նա քանդուի, որովհետեւ եթէ նա քանդէր, վրացիներն ու ադրբեջանցիները իսկոյն պիտի հաշուէին թիւրքերի հետ ու թողնէին մեզ մինակ, երես առ երես Վեհիպ Բաշայի դէմ:» (1)

Ընթերցո՛ղ, լաւ միտքդ պահէ՛ այս «կարիք ունեինք»ը, որովհետեւ քիչ յետոյ անով պիտի չափես այն արժէքը որ ունէր մայիս 28-ի «անկախութիւնը» նոյն այդ «անկախութեան» հեղինակներուն համար...

Երբ Կարսն ալ ինկաւ Թուրքերուն ձեռքը, Սեյմը սրոշեց Տրապիզոնի ընդհատւած բանակցութիւնները

(1) Յ. Քաջազնունի, «Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը Աճելիք Չունի Այլեւս:»

վերսկսել Պաթումի մէջ (1918 մայիս 6), այս անգամ ընդունելով Պրեսթ-Լիթովսկի բոլոր տրամադրութիւնները: Բայց թուրքերը փոխէր էին արդէն լեզունին եւ Պրեսթ-Լիթովսկի դաշնագիրը զիրենք չէր բաւականացնէր այլեւս, որովհետեւ Տրապիզոնէն յետոյ նոր արիւն թափած էին եւ պէտք է հատուցում ստանային:

Դեռ մէկ ամիս առաջ Պրեսթ-Լիթովսկի պայմանները մերժելու որոշում տւող Դաշնակցական Խորհուրդին միակ ու ամենամեծ իղծն էր հիմայ սոյն պայմանագրութեան գործադրութիւնը: Իսկ յաղթական թուրք բաշաները, իրենց ինքնահաւան եւ քաղաքականապէս մանուկ հակառակորդին իղծերը ճանչնալ չուզելով կը յառաջանային ղէպի արեւելք եւ արդէն մայիս 15-ին Ախուրեանը (Պրեսթ-Լիթովսկի մէջ որոշւած սահմանագիծ) անցնելով, մի քանի ժամէն Ալեքսանտրապոլը զրււած՝ կը յառաջանային ղէպի Ղարաբիլիսա:

Անդրկովկասի եւ Վրաստանի մայրաքաղաք Թիֆլիսը վտանգի տակ էր, իսկ Պաթումի բանակցութիւններն ալ դեռ ո՛չ մէկ ելքի յանգած էին: Սեյմը մէկ օրէն միւսը քանդուելու վտանգին տակ կը գտնէր: Վրացիները հայերը աւելորդ բեռ կը նկատէին արդէն, իսկ Մուսավաթին ալ միակ բաղձանքն էր օր առաջ Դանձակի մէջ միանալ յաղթական թուրք ուժերուն եւ այսպէս ետ գրաւել Պաքուն, որը խորհրդային իշխանութիւն յայտարարած էր արդէն 1918 ապրիլ 25-ին:

Վերջապէս հասաւ դժբախտ օրը, դժբախտ ու չսպասուած Դաշնակցութեան կողմէ... Մայիս 26-ին (1918), Սեյմը լուծւած յայտարարեց Անդրկովկասեան Դաշնակցութիւնը եւ նոյն օրն իսկ Վրաց Ազգային Խորհուրդը յայտարարեց Վրաստանի «անկախութիւնը»:

Մայիս 27-ին, Խան-Սոյսքին, Մուսավաթի անունով յայտարարեց Ադրբեջանի «անկախութիւնը»: Կարգը եկած էր Հ. Յ. Դաշնակցութեան: Ի՞նչ պէտք էր ընել: Անդրկովկասեան Դաշնակցութիւնը, որուն այնքան կարիք ունէր Պիւրոն, հակառակ իր կամքին լուծւած եւ գոյութիւն ունենալէ դադրած էր արդէն: Սեյմը յայտարարած էր Անդրկովկասի, ապա ուրեմն Հայաստանի ալ անջատումը Ռուսաստանէն: Հայ պուրժւազիի շահերուն հարազատ թարգմանը հանդիսացող Դաշնակցութիւնը, որ պաշտպանած է Պաքուի հայ նաւթատէրերը եւ գործարանատէրերը բոլոր գործադուլներու ժամանակ եւ նոյնիսկ հալածած է սոցիալիստ բանւորները» (1) ղէմ էր ազգային անջատ պետութիւններու կազմութեան, որովհետեւ «անկախ» Վրաստանի ու «անկախ» Ադրբեջանի կազմութեամբ Թիֆլիսն ու Պաքուն, ուր կեդրոնացած էին հայ պուրժւաներու շահերը, ձեռքէ կ'ելլէին: Ուղեկորոյս ու առանձնացած հայ Ազգ. Խորհուրդը, մայիս 27-ին իսկ, Պաթում, թուրքերու մօտ բանագնացներ ղրկեց: Թուրքերը, բանակցութեանց սկսելու համար, պայման դրին որ նախ Հայաստանի անկախութիւնը հռչակելի: — Միւս կողմէ վրացիները հայ Ազգ. Խորհուրդին Երեւանի ճամբան կը ցուցնէին: Պէ՛տք էր քաջութիւն ունենալ թուրք բաշաներու կողմէ ՊԱՐՏԱԴՐԻԱԾ, Մենշեւիկներու եւ Մուսավաթին «ղաւճանութեան» արդիւնքը եղող «անկախութեան» ձեռք երկարել... Թիֆլիսի եւ Պաքուի հայ խոշոր պուրժւաները ի՞նչպէս այս երկու մեծ արդիւնաբերական կեդրոնները ձգելով պիտի երթային աւերակ Հայաստանի ցամբած երակները ձգելու... Միթէ՞

(1) Կարինեան, «Իսպաեթիլիսական Պաքուազմը եւ Հայաստան»

իրենց համար աւելի կարեւոր չէին Պաքուի նաւթն ու
Թիֆլիսի վաճառականութիւնը, քան հայ ժողովուրդի
ազատութիւնը...

Մենշելիկներուն Գերմանիան հրամայած էր «ան-
կախութիւն» հռչակել եւ Մուսաօթին՝ Թուրքիան:
Իսկ Դաշնակցութեան ո՞վ պիտի հրամայէր արդեօք:
Ո՞ր մէկ «ազատարար քեռին» պիտի հասնէր արդեօք
Դաշնակցութիւնը այս անել կացութենէն դուրս շը-
պրտելու համար: — Եւ ահա, «Բազելի մօտերը մի...
հայկական օջախ հիմնել փափաքող» Անգլիան օգ-
նութեան կը հասնէր եւ Դաշնակցութեան կը հրամա-
յէր «ըմպել այս դառն բաժակը քրիտանական իմպե-
րիալիզմի ֆինանսական խանգարւած աղիքները...
նաւթով մաքրելու համար:» Ի հարկէ, «հայ-քրիստոնե-
այ» ու իմպերիալիստական լաքէ Դաշնակցութիւնը
չպիտի մերժէր «քրիստոնեաներու պաշտպան» քրի-
տանական իմպերիալիզմին առաջարկը...

Ահա այս տեսակ պատմական անողոք հարկա-
դրանքներու տակ էր որ ճարահատ՝ Թիֆլիսի մէջ,
1918 մայիս 30-ին (եւ ո՛չ թէ 28-ին), Հայոց Ազգ-
կորհուրդը հրատարակեց հետեւեալ յայտարարու-
թիւնը.

Անդրկովկասի քաղաքական ամբողջութեան լու-
ծումով եւ Վրաստանի ու Ադրբեջանի անկախութեան
հռչակումով ստեղծուած նոր դրութեան հանդէպ՝ Հա-
յոց Ազգային կորհուրդը իրեն ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒՄ Է ԱՆ-
ԻՐԿՈՎՎԿԱՍՏԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳԱԽԱՌՆԵՐԻ ԳԵՐԱԳՈՅՆ
ԵՒ ՄԻԱԿ ԻՇԵԱՆՈՒԹԻՒՆ: Որո՞ւ ծանրակեցիս պաշ-
տաններով բողոքելով մօտիկ օրերը կազմել հայոց ազ-
գային կառավարութիւն՝ Ազգային կորհուրդը ժամա-
նակաւորապէս ստանձնում է կառավարական բոլոր
Ֆունկցիաները՝ հայկական գաւառների քաղաքական
եւ վարչական ղեկը վարելու համար:

Թիֆլիս, 1918 մայիս 30 ՀԱՅՈՑ ԱԶԳ. ԿՈՐՀՈՒՐԴ

Ի՞նչ կ'ըսէ սոյն յայտարարութեան մասին անոր
հեղինակներէն մին՝ Ս. Վրացեան. — «... Ազգային
կորհուրդն արաւ վճռական քայլ եւ մայիս 30-ին
հրատարակեց, աւելի արտաքին նկատման տակ, քան
իր յօտար կամով, հետեւեալ (վերոյիշեալ) յայտարա-
րութիւնը, որը թէեւ իսկական առումով ԱՆԿԱՅՈՒ-
ԹԵԱՆ ՀՈՉԱԿՈՒՄ ՉԷՐ, բայց ղէպքերի բերումով
դառնաւ այդպիսին:» (1)

Այդ «արտաքին նշուշներն» էին, ինչպէս գի-
տենք, Անդրկովկասեան Դաշնակցութեան կազմալու-
ծումը, թուրք բաշաներու հարկադրանքը եւ ան-
գլիական զօրավարներու հրամանը: Վրացեանն ու բո-
լոր Վրացեանները, որ քաջութիւնը կ'ունենան եր-
բեք իրականութիւնը խոստովանելու զրքերու մէջ,
ինչո՞ւ վեճանձնութիւնը չեն ունենար նոյն իրականու-
թիւնները մամուլի էջերէն եւ բեմերէն յայտարարելու:

Այս տարօրինակ «անկախութեան» յայտարա-
րութիւնը կը խուսափի Հայաստան բառէն եւ անոր
տեղ կը գործածէ «անդրկովկասեան հայկական գա-
ւառներ»: Նոյն յայտարարութեան մէջ «անկախու-
թեան» խօսքն անգամ չըլլար, այլ կ'ըսէի. «գերագոյն
եւ միակ իշխանութիւն»: Այսօր բացայայտ է թէ
սոյն խուսափողական բառերու ետին ի՞նչ մութ հա-
շիւներ ու մեքենայութիւններ ունէին կովկասահայ
պուրժուաները եւ անոնց պիտակը հանդիսացող «մար-
տական» կուսակցութիւնը:

Թուրքիան, որ կը վախնար թէ մի գուցէ վաղը
յաղթական Համաձայնականները գան եւ Հայաստա-
նին տալու պատրակով իր երկրէն աւելի մեծ հո-
ղամասեր անջատեն, առաջին պետութիւնը եղաւ որ

(1) Ս. Վրացեան «Հայաստանի Հանրապետու-
թիւնը:»

պաշտօնապէս ճանչցաւ արդէն իր կողմէ պարտա-
դրւած հայ «անկախութիւնը» տալով հայերուն
«400.000 բնակչութիւն ունեցող մօտ 9.000 քառակու-
սի բիլլօմէր սարածութիւն ունեցող մի լեռնոտ, մե-
ծագոյն մասամբ անպտուղ երկիր, որ հազիւ բաւա-
կան լինէր հայ ժողովուրդի գերեզմանը դառնալու:» (1)
Ինքնին շատ լաւ կը հասկցւի իսկական արժէքը այն
հայ «անկախութեան» որ անմիջապէս կը ճանչցւի
թուրք իթթիհատական կառավարութեան կողմէ...
Եւ ծիծաղելի է, որ սոյն դժբախտ, տխուր ու պար-
տադրւած «անկախութեան» տխրահոչակ հեղինակնե-
րը կը յանդգնին դեռ քննադատելու Խորհ. Հայաստանի
աշխարհագրական տարածութիւնը եւ անոր անկա-
խութեան ու ազատութեան արժէքը...

Ընթերցող, ահա «մայիս 28-ի Հայաստանի ան-
կախութիւնը», (պէտք էր ըսել, մայիս 30-ի անդրկով-
կասեան հայկական գաւառների գերագոյն եւ միակ
իշխանութեան յայտարարութիւն) պատմութեան լրագ-
մակողմանի լոյսին տակ: Այժմ բեզի կը մնայ առողջ
տրամաբանութեամբ մօտենալ վերոյիշեալ փաստե-
րուն եւ վաւերաթուղթերուն ու յետոյ քու անաչառ
վճիռդ տալ «մայիս 30-ի անդրկովկասեան հայկական
գաւառների գերագոյն եւ միակ իշխանութեան յայ-
տարարութեան» մասին:

Դաշնակցական խաբւած շարքային կամ համա-
կիր ընկեր, ահա իրականութիւնը այսպէս ասած
«մայիս 28-ի Հայաստանի անկախութեան», որուն կը
խնկարկես ամէն տարի իբր հայ ազգի ազատագրու-
թեան օրը, որուն պատմական իսկութիւնը յայտնող-
ները կ'անարգես, կը հարւածես եւ կ'սպաննես. որով-

(1) Լեօ, «Թիւրքահայ Յեղափոխութեան Գաղա-
փարաբանութիւնը», Բ. Հասոր:

հետեւ այդ դժբախտ «անկախութիւնը» եւ նման ար-
կածախնդրութիւններ յղացող տասնեակ մը կովկասա-
հայ շէֆերդ մոլորեցուցած, թունաւորած են քեզ
իրենց «մարտական» ու աթոռամուլական տխուր գա-
ղափարարանութեան հաշիշովը: Այդ տասնեակ մը
քուրմերդ կը գործեն այս ոճիրը գիտնալով հանդերձ
թէ ի՞նչ կ'ընեն, որովհետեւ անոնց ապրուստի միակ
միջոցը դուն ես, որովհետեւ զանազան «Փօնտերու»,
«խաչերու» եւ «համագգայիներու» համար տւած,
ընտանիքիդ հացին տրւելիք, լումաներդ անոնց շոայլ
ու զեղխ ծախքերուն պիտի ծառայեն: Վերջապէս՝
որովհետեւ քեզ շահագործելով, քու արիւնդ տգրուկի
պէս ծծելով է որ կը պարարտանան այդ վամբիր «ex-
ministre»ները:

Սթափի՛ր, դաշնակցական խաբւած աշխատաւոր.
գետակցի՛ր թէ ի՞նչ կ'ընես այսօր «ազգի» «հայրենիքի»
եւ «անկախութեան» անունով եւ խորհիր թէ ի՞նչ
պէ՛տք է ընես վաղը:

«400.000 բնակչութիւն ունեցող, մօտ 9.000 քա-
նակուսի բիւօմէքր սարածութիւն ունեցող մի լեռնոտ,
մեծագոյն մասամբ անպտուղ երկիր:»

ԼԷՕ

«Իեղ չկար, սնունդ չկար, վառելիք չկար, սպի-
տակեղէն չկար, եւ մարդիկ մեռնում էին անմտունջ
հարիւրներով, հագարներով: Ժողովուրդը սպառուում էր
վառւող մոմի պէս:

«Սովի եւ համաճարակի հետ, երկրում խայսած
էր եւ ապահովութիւնը... հասարակական չարիք էր
դարձել, այսպէս կոչւած «մալգերիզմը...»

«Վեց ամսւայ ընթացում, սովից եւ հիւանդու-
թիւններից, Հայաստանում ՄԵՌԱԻ ՄՕՏ 180.000 ՀՈԳԻ:»

Ս. ՎՐԱՏՅԱՆ

«Զօրֆերը որոնք պիտի պաշտպանէին ժողովուրդին
արտաքին բռնամիտների առաջ, իրենք կը դառնան
ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻ ԹՇՆԱՄԻՆՆԵՐ...:»

ԶՕՐ. ՇԱԽՎԵՐՏՅԱՆ (Պարեհազմ. Եսայաբար)

«Պիտի հասնի՞ վերջապէս մի ԶՕՐԵՂ ԲԱԶՈՒԿ հո-
րերից հացը հանելու եւ գոմերից անասունները եւ
բաժնելու կարիքաւորներին: Միքէ սեփականութիւնը
բա՞նկ է մարդկային կեանքից:» Ն. ԱՂԲԱՆԵԱՆ

«... Կը վաւերացւի քէ օսմ. սահմանին մէջ հայ
մեծամասնութիւն ունեցող ո՛րեւէ հողամաս չկայ...
Նրեւանի հանրապետութիւնը յանձն կ'առնէ ո՛րեւէ գին-
ւորական կազմակերպութիւն չ'արտօնել... Թուրքիոյ
հակակոչին սակ պահել երկաթուղիներն ու հաղոր-
դակցութեան միջոցները...:»

Ալեքսանտրապոլի Դաշնագիր

ԻՆՉ ՏԻԱԻ «ԱՆԿԱԻՈՒԹԻՒՆԸ» ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻՆ ՈՒ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՆ

1918 Նոյեմբեր 11-ին համաշխարհային պատե-
րազմը կը վերջանար եւ ընդհանուր զինադադար կը
հռչակէր:

Գերմանական զօրքերը շուտով հեռացան Վրաս-
տանէն եւ Թրքական ուժերն ալ իրենց 1914 ի սահ-
մանները քաշւեցան: «Ճնշւած ու փոքր ազգերու ա-
զատութիւն տալու համար» սկսած պատերազմը կը
վերջանար «ազատարարներու» յաղթանակով... Նո-
յեմբերի վերջերը Պաթում ցաւաք կ'իջնէին արդէն
անգլիական զինուորները - մեր «դաշնակիցները»: Մեծ
յոյսեր սնուցանելու սկսան հայ ժողովուրդի ինքնա-
կոչ «ղեկավարները». անգլիացիները աւելի բարեա-
ցակամ պիտի գտնուէին իրենց «փոքր դաշնակից» ին
հանդէպ: — Պատահեցաւ ճիշդ հակառակը. անգլիա-
կան իմպերիալիզմը աւելի բարեացակամ գտնուեցաւ
դեռ երէկ Գերմանիոյ զիրկը նետուող Վրաստանին, ու
Թուրքին յաղթանակը ծափահարող Ադրբեջանին՝ քան
հայ ժողովուրդին հանդէպ, որովհետեւ Ադրբեջան
ունէր Պարուի նաւթահորերը, եւ Վրաստանն ալ այդ
նաւթը Սեւ ծով հոսեցնելու համբան էր... Իսկ ի՞նչ
ունէր Հայաստանը իմպերիալիստական այս զազանին
ախորժակը զրգոող — ո՛չինչ, եթէ ոչ տկարի յատուկ
օժանդակութեան կարիք:

«Ի հարկէ զանգատեցինք դառնօրէն անգլիացիներ-
ըից. ասինք, ապերախտ են, ու սրտերնիս թեթեւ-

ցուցինք, այլևս չի որոնեցիմք այդ ապերախուսութեան աղբիւրները»: (1)

«2ի որոնեցին այդ ապերախտութեան աղբիւրները» եւ Ահարոնեանը, «երբ ալեկոծ ծովին վրայ... Դեռ իմ յոյսը չեմ կտրի — երգելով», դարձեալ գնաց այդ «ապերախտներուն» քով, ներկայանալու Վերսալի նորհրդատուին: «Հանրապետութեան Պատերազանութեան նախագահը», 1919 փետրվարին եւ այն խորհրդատուին ներկայացուց յուշագիր մը որով կը պահանջէր Կիլիկիայէն մինչեւ Սեւ եւ Կասպից ծովերը երկարող բոլոր հողամասերը անջատել թուրքիայէն եւ այսպէսով ստեղծել «Ծովից ծով, Միացեալ եւ Անկախ Հայաստան» մը: Ի հարկէ այս «խանդավառ մթնոլորտին» մէջ մարդ մտքէն իսկ չէր անցըներ թէ ինչո՞վ պիտի լեցուէր այդքան լայնատարած երկիր մը եւ ո՞վ պիտի պաշտպանէր անոր հազարաւոր քիլոմէթրներով սահմանները: Զինուորութեան տարիք ունեցող բոլոր հայերը պիտի բաւէին արդեօք այդ գործը կատարելու... ո՞չ: Ի հարկէ բոլոր յոյսերը նորէն ու նորէն դրած էին «դաւենակից» եւրոպայի վրայ:

Մինչեւ որ Ահարոնեան «յոյսը չի կտրելով» «Ծովից-ծով»ը ձեռք անցնելու ետեւէն ըլլայ, մենք նայինք թէ ինչե՞ր տեղի կ'ունենային «անկախ» Հայաստանի մէջ:

1918 դեկտեմբերի ամբողջ տեւողութեան ընթացքին տեղի ունեցան հայ-վրացական կռիւները, սահմանային վէճերու հետեւանքով, որոնք վերջ գրտան 1919 յունւար 7 ին անգլիական զօրքերու միջամտութեամբը: «Անկախութեան» առաջին ամիսներէն սկսելով նորածին «անկախ» դրացի պետութիւնները

(1) Յ. Քաջագունցի, «Հ. Յ. Դաւենակցուքիւնը Անեւիք Զուկի Ալլեւս»:

սկսած էին նորէն հոսեցնել հազիւ ցամբած արիւնը, փոխանակ «հազար ու մի բուժելու ցաւ ունեցող» ժողովուրդներուն հանդարտութեան եւ կեանքի բարւոքման մասին խորհելու:

«Եւ պատերազմեցինք Վրաստանի հետ, որի հետ սերտորէն դաշնակցելու ամէնից մեծ կարիք ունէինք:.. Եւ անկախ՝ Վրաստանի բռնած շիրքից, որ անվիճելիօրէն դատապարտելի էր, քիչ դեր չի խաղացել մեր սեփական ապիկառութիւնը, մեր քաղաքական տեսակետը եւ պետական կեանքը վարելու տեսութիւնը... Պաշտօնապէս Ատրբեջանի հետ պատերազմ չենք ունեցել, բայց փաստօրէն կուել ենք Ղարաբաղում ու յաճախակի ընդհարումներ ենք ունեցել Ղարաբաղում: Ապա՝ երկրի ներսը՝ մի շարք արիւնհեղ կռիւներ ենք ունեցել տեղական թուրք ազգաբնակչութեան հետ Աղբաբայում, Զօղում, Զանգիւհազարում, Վէտի-Բազարում, Շարուր-Նախիջեւանում եւ Զանգեզուրում...»: (1)

Պատերազմ հարեւաններու հետ, արիւնհեղ կռիւներ երկրէն ներս, ժամանակաւոր հաշտութիւն իմպերիալիստական սեփներու միջամտութեամբ. յատկանշական գծեր ազգայնամոլ «մարտական» կուսակցութեան մը, որ իրապէս տհաս է թէ քաղաքական եւ թէ պետական կեանքին մէջ:

— «Դեղ չկար, վառելիք չկար, սնունդ չկար, սպիտակեղէն չկար, եւ մարդիկ մեռնում էին անմոռնօք, հարիւրներով, ժողովուրդը սպառում էր վառուղ մոմի պէս...: Սովի եւ համաճարակի հետ, երկրում խախտած էր եւ ապահովութիւնը... հասարակական շարիք էր դարձել, այսպէս կոչւած «մալգերիզմը» — մալգէրով

(1) Յ. Քաջագունցի, «Հ. Յ. Դաւենակցուքիւնը Անեւիք Զուկի Ալլեւս»:

զինւած մարդիկ շահատակութիւն էին անում նոյնիսկ մայրաքաղաքի փողոցներում եւ խաղաղ բնակչութիւնը տառապում էր նրանց ձեռքին:»

«Վեց ամսւայ ընթացքում, սովից եւ հիւանդութիւններից Հայաստանում մեռաւ մօտ 180.000 հոգի...» (1)

«Անկախ» Հայաստանի իրական պատկերը գծւած «վարչապետ» Վրացեանի կողմէ: Բայց, պարոն «վարչապետ», ձեր Բարիզի կամ Հարաւային Ամերիկայի մէջ խօսածները վերջը ըսւածներուն ճիշդ հակառակն են. արդեօք վերի տողերը գրելու ատեն դո՞ւք ալ «Մոսկւայի ծախւած» էիք...

— «... Զօրքերը որոնք պիտի պաշտպանէին ժողովուրդին արտաքին թշնամիների առաջ, իրենք կը դառնան ժողովուրդի թեմամիներ, երբ գժբախտ ազգաբնակչութիւնը իր իսկ զօրքի անկարգութիւններից փրկելու համար՝ պատրաստ է փախչիլ Տաճկաստան եւ ընդունիլ տաճկահպատակութիւն եւ մահմետականութիւն, միայն թէ ազատւի զօրքերի ասպատակութիւնից: (2)

Այս ժողովուրդի թշնամի «զօրքերը» եւ վերը յիշւած «մավզէրիստները», արդեօ՞ք «մարտական» կուսակցութեանը հասցուցած պտուղները չեն, պարոն «պատերազմական նախարար»: Ծիշդ չէ մտածել, որ կառավարութիւն մը որ չուզէր կամ չի կրնար արգելք հանդիսանալ իր ընկեր «մավզէրիստներուն» շահատակութեանց, ինքն է ժողովուրդի իրական թեմամի...

(1) Ս. Վրացեան «Հայաստանի Հանրապետութիւնը:»

(2) Պատերազմ. նախարար Զօր. Շախվերտեան «Հրամանագիր թիւ 13»:

«Պիտի հասնի՞ր վերջապէս մի գօրեղ բազուկ հորերից հացը հանելու եւ գոմերից անասունները եւ բաշխելու կարիքաւորներին: Միթէ սեփականութիւնը թա՞նկ է մարդկային կեանքից:» (1)

Պարոն Աղբալեան, չէիր զիտեր, որ այդ գօրեղ բազուկը միայն Խորհրդային սոցիալիստական իշխանութեան հաստատումը կրնար ըլլալ... Դուն, որ «լուսաւորութեան նախարար» էիր, չկրցա՞ր միւս ընկերներու խաւարեալ մտքերը լուսաւորել այս ուղութեամբ: Դուն, որ 1937 մարտ 6-ին Պէյրութի մէջ «տիպար դաշնակցականի» մը մասին խօսած ատենդ, կ'ըսես. «Մենք թ'է ազգասէր, թ'է այլասէր ենք. մենք միշտ բանւոր դասակարգի հետ ենք, եւ եթէ անկախ (իմա՞ դաշնակցական Հ.) կառավարութիւն մը ունենայինք մեր առաջին գործը պիտի ըլլար սոցիալիստական կարգեր հաստատել» - չկրցա՞ր «սոցիալիստական կարգեր հաստատելու» մասին մտածել «անկախութեան» օրերուն, թէ ո՞չ, դաշնակ կառավարութիւնը երկուքուկէս տարւայ միջոցին «ժամանակ չունեցաւ այդ մասին խորհելու...»: Ի՞նչ «պարագաներու բերումով» մէկ-երկու տարիէ ի վեր սկսաք «ազգի», «ցեղի», «հայրենիքի» տեղ, «ժողովուրդի», «բանւոր դասակարգի» եւ «ընկերվարութեան» կեղծ դիմակները գործածել... Կը կարծէ՞ք, որ զանազան դիմակափոխութիւններով՝ այլեւս զիտակցութեան եկած գաղթահայութեան առջեւ պիտի կարենաք ծածկել ձեր իսկական՝ հայրենադալի, ժողովուրդասէացի ու իմպերիալիստական ելու գործակալի տխուր դիմագիծը... Տեղին չէ՞ անգամ մըն ալ կրկնել Ա. Կարինեանի նշանաւոր խօսքը Դաշնակցութեան մասին.

«Այդ, աս խորամանկ կազմակերպութիւնը ՏԵ-

(1) Ն. Աղբալեան — «Յառաջ», մայիս 1920.

ՂԻՆ ՀԱՄԵՄԱՏ խնամ է պարժեակաց, կամ կղերական եւ կամ ԱՌՅԻԱԼԻՍԱԿԱՆ լեզուով:»

Շարունակենք պատմական զէպրերը:

1919 մայիս 28-ին «անկախութեան» առաջին տարեդարձին հաշնակ խորհրդարանը «անկախ» Հայաստանը «Միացեալ» յայտարարեց, այսինքն գոյութիւն ունեցող հանրապետութեան սահմաններուն մէջ սեպեց բոլոր այն հողերը որոնք ենթադրաբար Վէրսայլի խորհրդաժողովին որոշմամբ պիտի անջատւէին Թուրքիայէն եւ տրւէին Հայաստանի: Ահարոնեանի պատուիրակութեան Վէրսայլի ներկայացուցած յուշագիրը այս անգամ խորհրդարանէն պաշտօնապէս կը յայտարարէր: Եւ Երեւանի կառավարութիւնը կ'ընէր այս յայտարարութիւնը, որպէսզի ամբողջ հայ ժողովուրդին եւ թրքահայ հարցին անուևով խօսի միա'յն Հանրապետութեան պատուիրակութիւնը ղրկող «պետական» կուսակցութիւնը:

1919 Օգոստոս 1-ին բացեցաւ Հայաստանի «պարլամենտը» որ եկաւ փոխարինելու խորհրդարանը: Հասկնալու համար թէ ի՞նչ բնոյթ ունէր «պարլամենտը», հերիք է գիտնալ որ 80 անդամներէն 72-ը միայն դաշնակացական վարժապետներ ու «գրողներ» էին:

1920 մայիս 10-ին տեղի ունեցան Ալէքսանդրապօլի մէջ համայնավարական ցոյցեր եւ ապստամբութիւններ:

«Շարժումը խեղդեց առանց մեծ դժուարութիւնների . . բայց եւ այնպէս շատ բնորոշ է այն հանգամանքը, որ բանի մը տասնեակ բողոքիկ երիտասարդներ կարողացան կազմակերպել աղմկալի ցոյցեր (նոյնիսկ Երեւանում կառավարութեան քթի տակ), պրոպականտ անել զօրքի մէջ, զբաւել Ալէքսանդրաբոլում երկաթուղու կայարանը, տիրանալ զբահակիր

զնացքին . . . Սա ցոյց է տալիս թէ որքան թոյլ, որքան անսեղեակ եւ որքան անփոյր է եղել կառավարութիւնը»: (1)

Այս շարժումը «խեղդող» կառավարութիւնը կը կազմէին այն մարդիկ, որ այսօր քննադատել կը փորձեն խ. Հայաստանի այն վարիչները, որ 1921 Յունվար 10-ին անսեղի վեհաճճութիւնը ունեցան միայն բանակի դաշնակցական սպաները արտրելով գոհանալու, ու վրացեաններու ազատութեան չի դպնալու, տեղեակ ըլլալով հանդերձ թէ անոնք, 1920 դեկտեմբեր 20-էն ի վեր արդէն զաղտնի աշխատանքներ կը տանէին ըմբոստութիւն պայթեցնելու համար: Նոյն մարտիկը, որ սանցարձակ ազատութիւններու կողմնակից եւ խորհրդային կարգերու բանտրագիւղացիական տիկտատուրայի կատաղի հակառակորդ են, ահա՛ թէ ի՞նչ ըրին Մայիսեան ապստամբութենէն մի քանի օր վերջ:

«Այս շարժումները հետեւանքով կամ սրանց հետ կապած՝ տեղի ունեցաւ մի տեսակ coup d'Etat (պետական հարած). պարլամենտական կառավարութեան փոխարինեց՝ սիլսսոստական լիազօրութիւններով՝ Հ. Յ. Դաշնակցութեան Բիւրօն (այսպէս անւանած Բիւրօ կառավարութիւն)»: (1)

Վերադառնանք Ահարոնեանին մօտ: 1920 ապրիլ 25-ին ան առաջարկեց Միացեալ Նահանգներու Նախագահ Վիլսոնին ընդունիլ «Միացեալ եւ Անկախ Հայաստանի» մանցան (հովանաւորութիւնը) — ուրեք «անկախութիւնը» մանտայէն ալ պակաս բան մըն է եղեր: Սակայն Ամերիկեան Ծերակոյտը ըր 1920 մա-

(1) Յ. Բազազնունի, «Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը Անեղիք Զուգի Այլեւս:»

իս 31-ի նիստին մէջ 23-ի դէմ 52 ձայնով մերժեց ընդունիլ «անկախ» Հայաստանի մանտան, որովհետեւ «Հայաստանի մէջ բարիւղ չկար»...

Վերսայլի խորհրդաժողովը որոշեց Թուրքիոյ հետ կնքել մասնաւոր դաշնագիր մը: Ու 1920 օգոստոս 10-ին, Սեւրի պալատին մէջ «յաղթական» պետութեանց ներկայացուցիչները, որոնց կարգին Ահարոնեանը, պարտադրեցին որ պարտւած Թուրքիան ստորագրէ իր մահուան դատավճիռը եղող «Սեւրի դաշնագիրը»: Սոյն դաշնագրով Թուրքիա կը ճանչնար Հայաստանի անկախութիւնը, Վանի, Պիթլիսի եւ մասամբ էրզրումի վիլայէթներուն սահմաններուն մէջ, որոնց վերջնական «զճագրումը» կը թողէր Վիւրնին: Չափազանց մեծ հրճուանք կը պատճառէր Սեւրի դաշնարի ստորագրումը գաղթահայ պուրժաններուն եւ մանաւանդ «մարտական» կուսակցութեան. «դաշնակտիրացուներուն համար այդ փաստաթուղթը այժմ ալ ազգային յաղթանակի խորհրդանշանն է» (Ա. Կարինեան):

«... Օրւայ հերոս էր դառնում Ահարոնեանը: Գրիչը, որով նա ստորագրել էր Սեւրի դաշնագիրը, սրբութեան պէս քաղաքէ քաղաք փոխադրուում էր զաղութներում:... Նորից, եւ այս անգամ աւելի ուժեղ կերպով դիւանագիտական թղթի կտորը գալիս էր խելքից հանելու հայ ժողովուրդի առաջնորդներին:... Ամէն ինչ վերջացած էր համարում փառքի եւ յաղթանակի գագաթնակէտը թառած դաշնակցութեան»: (1)

Պատմութենէն այնքան զործնական դասեր առած հայ ժողովուրդի «քաղաքական ղեկավարութիւնը

(1) Լեօ, «Թիւրքահայ Յեղափոխութեան Գաղափարաբանութիւնը» Բ. Հատր:

ստանձնող մարտական կուսակցութիւնը» պէտք էր ջանար աւելի որոշ ու յստակ կերպով տեսնել իրականութիւնը, որովհետեւ «աւելի լաւ է զիտնալ դառն նշմարտութիւնը, քան օրօրւիլ քաղցր ստերով»: (1)

Ճշմարտութիւնը կամ իրականութիւնը աս էր, որ Գաշնակցութիւնն իր ետին ո՛չ ռազմական ուժ ունի ստիպելու, ո՛չ ալ մարդկային նիւթ, «Սեւրի» շնորհած ընդարձակ հողերուն վրայ նստեցնելու եւ զանոնք ապահով կերպով հոն բնակեցնելու համար.

«Այս իրական ու հարկեցուցիչ փաստերի փոխարէն դաշնակցականներն նորից իրանց բնէ՛ստ գիրկն առնում էին հին, անատամ ու ծթոսած հաւատն ու յոյսը»:» (2)

Ու պատահեցաւ անխուսափելին: Արդէն ըսինք թէ 1918-ի վերջերը պարտւած Թուրքիան ետ քաշւած էր իր 1914-ի սահմանները եւ Կարսի նահանգը Կարս բերդաքաղաքով արդէն երկու տարի է ի վեր Հայաստանի մաս կը կազմէր: Թուրքիոյ մէջ սկսած էր քէմալական միլիտարական շարժումը, որուն միակ նպատակն էր անդամահատուած ու ոչնչացման վտանգին ենթակայ թրքական պետութիւնը վերակենդանացնել: Մինչ արեւմուտքի մէջ Քէմալը չափուելու սկսած էր յոյներուն հետ, ան կ'առաջարկէր դաշնակցական կառավարութեան խաղաղ բաժանակցութեանց միվոցաւ լուծել բուրժուա-հայ հարցերը, որոնց կարգին ի հարկէ առաջին անգամ Սեւրի դաշնագրին տրամադրութիւնները: Թէ ո՞վ եղաւ 1920-ի աշնան հայ-թրքական պատերազմի իրական նախա-

(1) Ս. Վրացեան «Հայրենիք» օրաթերք, յունվար 1932:

(2) Լեօ, «Թիւրքահայ Յեղափոխութեան Գաղափարաբանութիւնը», Բ. Հատր:

յարձակը, կամ թէ կարելի է՞ր համաձայնիլ թուրքերուն հետ եւ արգիլել այս պատերազմը, որ վերջնականապէս մեր մէջքը կտորեց», լսենք այդ ղէպքերու ականատես մը.

«Մի փաստ Ձեռն է անհերքելի ու աղաղակող մենք չենք արել այն ամէնը, ինչ որ պէտք է անէինք — պարտական էինք անելու — պատերազմից խոյս տալու համար: Անկախ նրանից, թէ որքան կը յաջողէինք մենք պէտք է փորձէինք հաշտութեան լեզու գտնել թուրքերի հետ: Սա է որ չենք արել: ... Շատ վստահ ենք եղել մեր սեփական ուժերի վրայ: Այստեղ էր հիմնական սխալը: Չենք վախենում պատերազմից, որովհետեւ վստահ էինք թէ կը յաղթէինք: Անփորձ ու տգէտ մարդկանց յատուկ անփութութիւնով, մենք տեղեկութիւն չունէինք թէ ինչ ուժեր են կազմակերպել թուրքերը մեր սահմանագլխին եւ չէինք զգուշանում:

«... Կարծես ինքներս ուռնում էինք ու ցանկասում պատերազմ: Երբ արդէն սահմանին վրայ զինական ընդհարումները սկսած էին, թուրքերը առաջարկեցին մեզ տեսնել ու բանակցիլ: Մենք մի արհամարհական ժեստով մերժեցինք առաջարկը: Եւ դա մեծ յանցանք էր»: (1)

Բնորոշիչ «ժեստ», «ընտրելագոյն ցեղի» մը «մարտական» կուսակցութեան, որ նորէն գործիք ու խաղալիք դարձած էր անգլիական բաղաբաղանութեան: Այս մասին լսենք նաեւ Լէօն.

(1) Յ. Քաջագնորնի, «Հ. Յ. Դաւենակցութիւնը Անեյիք Զոնի Այլեւս»:

«Որ Մուսթաֆա Բէմալի կառավարութեան հետ կարելի էր որոշ համաձայնութեան զալ, հետեւում է հենց այն բանից որ Համաձայնութեան պետութիւններին նա առաջարկում էր յետ վերցնել լոյներից Զմիւռնիան եւ վերադարձնել Թուրքիային եւ դրա փոխարէն համաձայնում էր ճանաչել Հայաստանի անկախութիւնը: Բայց դաշնակցականները կոպիտ կերպով մերժեցին Անգարայի առաջարկը: Դաւենակցական կառավարութեան գլխին հրամանատար էր դուաձ անգլիական գեներալ Սոսքը, որ ապրում էր Երեւանում եւ ուղղութիւն էր տալիս գործերին: Սկսեց մի նոր հայ-թրքական պատերազմ: Դաւենակցական բանակը քեեւ Քեմալականից աւելի սուս էր, բայց արագ քայքայեց եւ չկարողացաւ պահել քէմալականների արշաւանքը: Գեներալ Սոսքը թոյլ չսկեց, որ պարսեւոյ երկիրը համաձայնութիւն կայացնի Խորհրդային Ռուսաստանի հետ»: (1)

Սյո՛ր, անգլիացիները թոյլ չտւին, որ Հայաստան համաձայնի Խ. Ռուսիոյ հետ եւ առյաւէտ ազաւուի ոչնչացման եւ շահագործման ահռելի վտանգէն, որովհետեւ բրիտանական իմպերիալիզմը դեռ կը յուսար Հայաստանի միջոցաւ տիրանալ Պարսի նախահորերուն, որոնց հոտը պինդ բռնած էր այս իմպերիալիստական շան քիթը... Ու «Հայաստանի դաշնակցական կառավարութիւնը, որ միայն ռուսահայ պուրժուազիայի կառավարութիւնն էր, կատաղի տոկունութեամբ կատարեց իմպերիալիստներու բոլոր պահանջները»:

«Ոչ մէկ փաստ այնքան լաւ չի բնորոշեր դաշնակցական կառավարութեան իսկական եռութիւնը, որ»

(1) Լեօ «Թիւրքահայ Յեղափոխութեան Գաղափարաբանութիւնը» Բ. հատր:

քան նրա դիրքը ետրորդային կառավարութեան հանդէպ:

«... Մոսկւայի մեծամասնական (բուլճեիկեան) կառավարութիւնը պատրաստ էր իր ձեռքը երկարել Հայաստանի աշխատանքութեան, եթէ միայն Հայաստանի մէջ իշխող կառավարութիւնը հրաժարէր իր իմպերիալիստ սկստն եւ հայեղափոխական գործելակերպէն, խզէր իր յարաբերութիւնները իմպերիալիստական պետութիւններու հետ: Միաժամանակ ան կ'առաջարկէր դաշնակցական կառավարութեան, իր վրայ առնել միջնորդի դերը եւ խաղաղ կերպով լուծել հայ-թրքական վէճը:

«Դաշնակցականները կը դրկեն իրենց պատւիրակները Մոսկւա, բայց միաժամանակ ամէն ինչ կ'ընեն պատւիրակներու գործը ջուրը ձգելու եւ հնաբաւոյն հաշտութիւնը խանգարելու նպատակով... Պատուիրակութեան անդամ կ'ընտրեն անոնք՝ որոնք երկրին մէջ իրենց հակախորհրդային ուղղութիւնով յայտնի էին (Լեւոն Շանթ, Հ. Տէրտէրեան եւ Զարաֆեան): ... Հայաստանի պատուիրակութիւնը իր պատուիրակները լիազօրած էր չանապարել եւ դէպի Մոսկւա շարժիլ չափազանց դանդաղ: Խնդիրը այն էր, որ ճիշդ այդ ժամանակ, Լոնտոն բուրժուարեան եւ անգլիացիներու միջեւ գաղտնի բանակցութիւններ սկսած էին: Դաշնակցականները մեծ յոյսեր կը սածէին, որ անգլիացիներէ աւելի բան կրնան ստանալ քան Խ. Հանրապետութեան:» (1)

Այս «լիազօրութիւններով», պատուիրակութիւնը վերջապէս մէկ ամիսէն կը հասնի Մոսկւա: Ան առաջին օրէն իսկ կտրուկ կերպով կը յայտնէ թէ դաշնակ-

ցական կառավարութիւնը ոչ մէկ կերպով կուզէր իմպերիալիստ համաձայնականներու հետ իր կապերը խզել: Շանթ գիտէր թէ Մոսկւայի համար հաշտութեան առաջին եւ ամենակենսական պայմանը՝ «Բիւրօ-կառավարութեան» իր իմպերիալիստական «դաշնակիցներէն» հեռացումն էր: Ու այս անկարելի էր դաշնակցականներուն համար, քանի որ իրենց ամբողջ գործունէութեան ընթացքին կը կառավարուէին նոյն այդ իմպերիալիստներու ներկայացուցիչներուն խորհուրդներով: Ու այս շեւով, անյաջողութեամբ, վերջ կը գտնէին Մոսկւայի «բանակցութիւնները», որոնք կրնային շատ մը կորուստներ ու զիջումները խնայել Հայաստանին:

Հետեւանքն այն եղաւ, որ զօրավար Անդրանիկի նման անկեղծ հայրենասէրներ, որ կը պահանջէին Հայաստանէն դուրս վտարել «զենեակ Սոքրաները» եւ օր առաջ համաձայնիլ Խ. Ռուսաստանի հետ ու անոր օժանդակութիւնը ապահովել, անգլիացիներու հրահանգով եւ «Բիւրօ-կառավարութեան» ձեռքով Վ.Ռ.Տիեթման Հայաստանէն: Ազգային այս անմահ հերոսը, որ միշտ կ'ըսէր. «Ես հայ ժողովուրդի զինւորն եմ, ո'չ թէ որեւէ կուսակցութեան», իր «անկախ հայրենիքէն վտարող մարդիկը այն դաշնակ շէֆերն են, որ այսօր ալ կը յանդգնին դեռ անամօթաբար շահագործել Անդրանիկի անունը, գաղթահայութիւնը գրգռելու համար այն հայրենիքին դէմ, որուն Անդրանիկ նւիրեց իր երեսուն տարիներու անկեղծ պայքարին խորհրդանիշը եղող սուրը...»

Ուրիշ նկատելիք կէտ մը. «բնալականից աւելի ստուար թիւով բանակ ունեցող դաշնակցութիւնը», նոյն այդ դաշնակցութիւնը որ մինչեւ այսօր ալ կ'երգէ իր «մի ժամայ մէջ մագրիկ ցեղը ջնջելը», միայն ու միայն քառասուն բնալական զինւորներու

(1) Կարհնեան, Իմպերիալիստական Պատերազմը եւ Հայաստան»

«Գուցէ խոստում է եղել Կարա-Պէքիր փաշայի կողմից օգնել դաշնակցականներին, բշխու Հայաստանից բուլշակի կառավարութիւնը:

«Գուցէ դրանով պիտի բացատրել Վրացեանի ազդեղորմ պաղատանքը թուրքերին՝ օգնել փետրուարեան աւանդէլերային:

«Ապա Բէհհետտին բէյի բաջալերանքը հայ մազզէրխատներին — դիրքերում լաւ կուել բուլշակիկներին դէմ, խոստանալով օգնութիւն...»

«Գուցէ Խատիսեանը կը բացատրէ այս հանելուկը»: (1)

Առնենք Ալեքսանտրապօլի դաշնագրին մի քանի կարեւոր յօդուածները.

«Յօդ. 3. — Ինչպէս որ թուրք, ռուս ու բոլոր աշխարհի փիճակագրութիւնները ցոյց կուտան, այս առթիւ ալ կը վաւերացւի թէ օսմանեան սահմանին մէջ հայ մեծամասնութիւնը ղեկեցող ուժեր հողամաս չկայ:

«Յօդ. 6. — ... Երեւանի Հանրապետութիւնը յանձն կ'առնէ, ո'րքան զի ներառական կազմակերպութիւն չարտօնել, բացի 8 դաշտային կամ լեռնային թնթանօթներով եւ 20 գնդացիներով ու 1.500 հոգինոց վճարովի զօրամասէ մը: Պարտադիր զինուորութիւնը արգիւրած է:

«Յօդ. 7. — Երեւանի կառավարութիւնը կ'ընդունի որ հաշտութենէ յետոյ Երեւան բնակելիք թուրք դեսպանը կամ ներկայացուցիչը այս պարագաներու մասին քննութիւն եւ հետազօտութիւն կատարէ:

«Յօդ. 11. — Երեւանի կառավարութեան կողմէ բա-

ցարձակապէս մերժած Սեւրի դաշնագիրը չեղեալ կը նկատէ:

«Յօդ. 13. — Թուրքիա, մինչեւ ընդհանուր հաշտութեան կնքելը պիտի կարենայ իր հակակշռին տակ պահել Երեւանի Հանրապետութեան երկաթուղիներն ու հաղորդակցութեան միջոցները:

«Յօդ. 15. — Երեւանի Հանրապետութիւնը յանձն կ'առնէ չեղեալ համարել իր կողմէ ո'րեւէ տէրութեան հետ կնքած դաշնագրերու այն բոլոր տրամադրութիւնները, որ թուրքիոյ կը վերաբերին եւ կամ թուրքիոյ շահերուն փաստակար են:»

Շատ հետաքրքրական է նկատել որ սոյն դաշնագրին մէջ բնաւ չի յիշուիր «Հայաստան» բառը, այլ կը կրկնուի քանիցս «Երեւանի Հանրապետութիւն»: Այնքան բծնանք թուրք բաշաներու առջեւ, որ «հայ յեղափոխականները» չեն յանդգնիր Հայաստան կամ Հայ բառը գործածել... Եւ ասոնք այն «ասպետներն» են, որ մինչեւ այսօր կը կրկնեն, «Ով որ դաշնակցական չէ, հայ չէ»... Նոյն այդ «զտարիւն հայերը» Ալեքսանտրապօլի խայտառակ ստորագրով (ոչ թէ դաշնագիր), իրենց սեփական որոշումով ու ցանկութեամբ յաւիտենապէս կը թաղէին թրքահայ ժողովուրդի դատը: Ու զարմանալին հոն է, որ թրքահայ ժողովուրդի այդ նոյն դահիճները դեռ անամօթաբար կը յանդգնին «պահանջել» որ Խորհրդային Հայաստանի կառավարութիւնը իրենց թաղած «դատը» վերակենդանացնէ. . . Աւելին. . . նոյն դաշնագրով «հայ» դաշնակցականները «Երեւանի հանրապետութեան» ժողովուրդին կը պարտադրէին խայտառակ ստրկացում մը, թուրք բաշաներու բռնակալ լուծին ներքեւ... Այս բոլոր ստորնացումներու փոխարէն դաշնակցութիւնը «կը վարձարէր» այն տխրահոգակ 5-րդ յօդուածով որ կ'ըսէ.

(1) Ա. Երզնկեան, «Յուշեր»:

«Յօդ. 5. — Թուրքիոյ Ազգային Մեծ Ժողովի կառավարութիւնը Երեւանի Հանրապետութեան կը խոստանայ իր զինուորական օգնութիւնը, ներքին քեարտաքին վսանգի ասեմ եւ այն բոլոր դէպքերուն մէջ, երբ Երեւանի Հանրապետութիւնը խնդրէ այդ օգնութիւնը:»

Ի հարկէ յայտնի է թէ «ներքին» եւ թէ ալ «արտաքին» թշնամին՝ նորահաստատ խորհրդային իշխանութիւնն էր, որը պէտք էր տապալել առաջին պատեհ առիթին...

Երեւանի համաձայնագրի 5-րդ յօդուածին տրամադրութեանց համաձայն բոլոր նախկին պետական պաշտօնեաներն ու դաշնակցականները ազատ համարձակ կ'ապրէին Հայաստանի մէջ, խորհրդայնացումէն վերջ: Բայց դաշնակ «վարչագետ ու նախարարները» Ալեքսանտրապօլի մէջ որոշած էին վար չլինել ժանդոտած զէնքերը... Ու 1920 դեկտեմբեր 20-ին, իրեն յատուկ քաղաքական մանկամտութեամբ յոյս դնելով Ալեքսանտրապօլի դաշնագրի 5-րդ յօդուածին վրայ, «հայ մարտական կուսակցութիւնը», Վրացեանի դեկավարութեամբ, որոշեց վերջին անգամ մըն ալ ցուցադրել աշխարհին իր արկածախնդրական «մարտունակութիւնը» եւ քանի մը օր եւս բազմիւ «նախարարական աթոռներու վրայ...»

Վրացեան որոշած էր ապստամբութիւնը պայթեցնել Երեւանի մէջ, 1921 Յունվար 10 ին, բանակի դաշնակցականներու միջոցաւ: Բայց խորհրդային Հայաստանի կառավարութիւնը, որ կը հետեւէր 1920 դեկտեմբեր 20-էն ի վեր եղած ապստամբական պատրաստութիւններուն, ըմբոստութիւնը արգիլեց, բանակի դաշնակցական սպաները արսորելով: Խորհր. իշխանութիւնը լաւ գիտեր թէ այդ սպաներուն ետին կնցող նախկին նախարարներն էին ըմբոստութիւն

պատրաստողները. բայց հայ բուլշեւիկները վեհանձնութիւնը ունեցան Վրացեաններու ապստամբութիւնը չի վրդովելու, եւ ձգեցին որ անոնք ազատ համարձակ շարունակեն իրենց ստորերկրեայ աշխատանքը: Այս վեհանձնութիւնը կուգայ անգամ մը եւս ջրելու Վրացեաններու այն կեղծ պատճառաբանութիւնը թէ. «բուլշեւիկեան բարբարոսութիւնները ստիպեցին զիրենք ըմբոստութիւն պայթեցնելու»: Յունվար 10-ին ծախողած ըմբոստութիւնը՝ Վրացեան կրցաւ յաջողջընել փետրուար 18-ին, Երեւանի մէջ: Խորհրդային իշխանութիւնը ստիպեցաւ ժամանակաւորապէս հեռանալ Երեւանէն, ու Վրացեանի «Հայրենիքի Փրկութեան Կոմիտէն» կառավարութիւնը ձեռք առաւ:

Վրացեան անմիջապէս, հեռագիր հեռագրի ետեւէ, պատւիրակ պատւիրակի ետեւէ ղրկեց Անգարա, որ «Թուրք Ազգային Մեծ Ժողովի կառավարութիւնը» Ալեքսանդրապօլի դաշնագրի 5-րդ յօդուածի մէջ խոստացած զինուորական օգնութիւնը շուտափոյթ հասցնէ «Երեւանի Հանրապետութեան որ կը կուէր «ներքին եւ արտաքին վտանգին» դէմ: «Փրկութեան Կոմիտէն» կրնար ուզածին չափ յոյս դնել այդ օգնութեան վրայ ու անոր սպասել... Քէմալ իրեն չափ մանկամիտ չէր որ փորձէր չափել իւ. Հայաստանի ետին կանգնած հզոր խորհրդային Ռուսիոյ հետ: Եւ Թուրքիա... չ'օգնեց Վրացեանին, հակառակ 5-րդ յօդուածի տրամադրութեանց:

Քառասուն երեք օրւայ քաղաքացիական կռիւներէ եւ եղբայրասպանութենէ յետոյ, 1921 Ապրիլ 2-ին «Փրկութեան Կոմիտէն» իր նախագահովն ու բոլոր արբանեակներովը կը փախչի Լեռնային Չանգեզուր: Հոն, երեք ամիս ալ ժողովուրդէն դէմ կռիւը շարունակելէ յետոյ, 1921 Յունիս 9-ին, հինգ միլիոն պետական գանձը շալակած, ժողովուրդին կողմէ

վերջնականապէս պարտւած դաշնակ շէքերն ու շէֆիկները կ'անցնին Պարսկաստան, Տաթեւի վանքին բարձունքներէն անդունդը զլորելով, արդէն աչքերը փորւած հարիւրաւոր հայ համայնավարներ: Զախջախւած զլուխով այս իժերը մեռնելէ առաջ կ'ուզէին վերջին անգամ մըն ալ խայթել զիրենք կոխկրտող ժողովուրդը...

Ի՞նչ արժեց «մայիս 28-ի անկախութեան» ցնորական գաղափարաբանութեան վերջին պտուղ՝ քառասնորեայ փետրւարեան արկածախնդ ութիւնը հայ ժողովուրդին. — Բսան հազար «կարմիր» թէ «ճերմակ» հայ աշխատաւորներու արիւնահեղութիւնը...

Ի՞նչ Եսեփեալ Թուրքիան եւ ի՞նչ կորսնցուց Հայասանը «Փրկութեան Կոմիտէի» տիրապետութեան օրերուն:

Դժբախտ գուգաղիպութեամբ մը, փետրւարեան արկածախնդրութեան օրերուն (1921, փետրւար 18 — ապրիլ 2), տեղի ունեցան երկու միջազգային խորհրդաժողովներ, մէկը Մոսկւայի՝ իսկ միւսը Լոնտոնի մէջ: Երկուքն ալ սահմանւած էին թուրքերուն հետ կապակցութիւն ունեցող խնդիրներու քննութեան. երկուքին մէջ ալ օրակարգի մաս կը կազմէր Հայաստանի սահմաններու հարցը, երկու ժողովներուն ալ թուրքիա պիտի ներկայանար իբրեւ հաշւետու: Եւ թուրքիան ներկայացաւ երկուքին ալ Ալեքսանդրապոլի դաւանագիրք ձեռքին, որը միջազգային տեսակէտով ալ ի զօրու էր այն օրերուն, որովհետեւ նոյն միջոցին (1921 մարտ) Հայաստանի կառավարութիւնը դաշնագիրը ստորագրող մարդոց ձեռքն էր:

Աւելի դժբախտ պարագայ մը թուրքիայէն օգնութիւն «ապստղ» Վրացեանը՝ թուրքերուն աւելի հաճելի եւ քծնող երեւնալու համար, Ալեքսանդրապոլի խայտառակ դաշնագրին վրայ կ'աւելցնէր հետեւ-

եալ աւելի խայտառակ ռատիօ-հեռագիրները:

«Մոսկւայի Կոնֆերանսը իրաւասու չէ քննութեան առնելու Հայաստանի եւ հայկական խնդիրները: Հայաստանի Յեղափոխական Կոմիտէի ներկայացուցիչ եւ կորհր. Հայաստանի արտաքին գործերի ժողովրդային կոմիսարն (Ս. Բէկզասեան) իրաւունք չունի մասնակցելու կոնֆերանսին, քանի որ արդէն սապաւած է խորհրդային իշխանութիւնը»:

1921 մարտ 12

Ս. Վրացեան, Ռատիօ Չիչերինին

Այս մասին լսենք նաեւ Ա. Բէկզասեանը.

«Խ. Հայաստանի կողմից պատգամաւոր զրկւած էի Մոսկւա, խնդրելու որ Ալեքսանդրապոլի դաշնագիրը վերաքննուի: Ամենուրեք հանդիպեցի Կեդրոնական կառավարութեան բոլոր շրջանների անկեղծ հավակրութեան:

«Լիովին հաստատած եմ, որ այսօր Կարսն էլ իր օրջաններով եւ Նախիջեւանի ու Սուրմալուի գաւառներն ալ կցւած կը լինէին Խ. Հայաստանի, երկսեղի չունենար դժբախտ դեպքը (փետրւար 18-ի արկածախնդրութիւնը): Այն օրը Չիչերինի մօտ էի: Գրեթէ ստացել էի նրա հաւանութիւնը, Կարսն ու յիշեալ նահանգները մեզ վերադարձնել, երբ ստացուց նախկին հանրապետութեան վարչապետ Ս. Վրացեանի չարաբախտ հեռագիրը»:

Կարդանք միւս հեռագիրը.

«Խնդրում եմ լայսնել Լոնսոնի Կոնֆերանսին հետեւեալը: Հայաստան ուզում է ապրիլ հաւտ ու բարեկամաբար հարեւան բուրժիոյ հետ, ուսի ցանկանում է, որ Լոնսոնի Կոնֆերանսի որոշումները առիք չսան

փոխադարձ անվստահութեան կամ դժգոհութիւնների
թիւրփայլի եւ Հայաստանի միջեւ»:

1921 Մարտ 26

Ս. Վրացեան, ուսիօ Արսափին Գործերի
Մինիստրին Լոնսոն (1)

Հիմայ Վրացեանին ու Վրացեաններուն հարցնենք
թէ, ինչո՞ւ է Ս. Հայաստանը միա՛յն 29.664 քառա-
կուսի քիլոմէթր տարածութիւն ունի եւ ո՛չ աւելի...
Ինչո՞ւ է Կարսը, Նախիջեւանը, Ղարաբաղը իրենց շըր-
ջաններով Սորհ. Հայաստանի մաս չեն կազմեր...

Ընթերցո՛ղ, ահա՛ ինչ որ տւաւ թուրքերու կող-
մէ պարսադուած «Մայիս 28 ի անկախութիւնը» Հա-
յաստանին ու հայ ժողովուրդին երկուքուկէս տարի-
ներու ընթացքին: Առաջին օրէն սկսեալ պատերազմ՝
Վրաստանի հետ, պատերազմ՝ Ադրբեջանի հետ, ա-
րիւնահեղ կոիւնքեր երկրէն ներս, 1920-ի աշնան «մեր
մէջքը կոտորող» հայ-թրքական պատերազմը, Ալէքսան-
դրապօլի խայտառակ ղաշնագիրը եւ վերջապէս աւելի
խայտառակ 1921-ի փետրուարեան եղբայրասպան ար-
կածախնդրութիւնը: Ու այս բոլորին իբր անխուսա-
փելի հետեւանք. պատերազմի խուճապ, անօթու-
թիւն ու սով, թշուառութիւն ու համահարակ, եւ բը-
նակչութեան ահոելի մահացում.

(1) Ալեքսանդրապօլի դաւնագրին եւ փետրուար
18-ի արկածախնդրութեան հետ կապւած հարցերը բո-
լոր մանրամասնութիւններով ուսումնասիրելու հա-
մար՝ կարդալ Հ. Յ. Իսախանյանի Կեդրոնական
Կոմիտէի նախկին անդամ՝ Շահան Նաթալիի 1934ին
հրատարակած՝ «Ալէքսանդրապօլի Դաշնագրէն 1930-ի
Կովկասեան ապաստամբութիւնները» անուն գրքին Ա.
Հասոնը:

«Ժողովուրդը սպառուում էր վառուղ մաւրի պէս »
Ի՞նչ տւաւ Դաշնակցութիւնը հայ զիւղացիութեան
եւ հայ աշխատաւորութեան, իբր «ընկերվարական»(?)
կուսակցութիւն, իբր երկրորդ կամ բանւորական Մի-
ջագայինի անդամ, իբր «Մշակ բանւոր ընկալէր
ախպէր» երգող կուսակցութիւն... Ոչի՛նչ: Հայաս-
տանի հողերը համայնացնել եւ հողագործի, անօթի ու
ճնշւած զիւղացիներուն բաժնել զանոնք. ընկերվարա-
կան պետական կուսակցութեան մը առաջին գործը
պէտք է՞ր ըլլար: Չեր երկուքուկէս տարւայ «անկա-
խութեան» ժամանակ առիթ չունեցաք «ընկերվարա-
կան կարգեր հաստատելու», որ, Պ. Աղբաբեան, այ-
սօր, 1937 մարտ 6-ին, (Պէլրութ) կ'ըսէք. «Եթէ ան-
կախ կառավարութիւն մը ունենայինք մեր առաջին
կախ կառավարութիւն մը ունենայինք մեր առաջին
գործը պիտի ըլլար սոցիալիստական կարգեր հաստա-
տել»:— Այսօր, պարագաներու բերումով, անցւած «ըն-
կերվարական» կեղծ դիմակը կը կարծէք որ ձեր իսկա-
կան տխուր դիմակը ծածկէ... Հիթլէրն ալ կը պոռայ
աշխարհին թէ ինք «ազգայնական-ընկերվարական» է,
կարմիր դրօշակ կը պարզէ եւ «Մայիս 1-ը» իբր ազ-
գային տօն կ'ընդունի, գերման ժողովուրդը խաբել
փորձելու համար.. Բայց Հիթլէրն ու անոր հայա-
նուն եւ ամեն գոյնի գործակալները արդէն հասկցած են
որ կարելի չէ դիմակափոխութեամբ եւ լարախաղա-
ցութիւնով թմրեցնել ու քնացնել ժողովուրդները:

«Ընկերվարական» դաշնակցականներ, ինչո՞ւ հա-
մաթուրանական ծրագիրներ հետապնդող միլիական
թուրքիոյ դէմ՝ չուզեցիք համաձայնիլ ընկերվարական
Խորհրդային Ռուսիոյ հետ, որ պատրաստ էր, դա-
րերէ ի վեր ճնշւած ու իր «բարեկամներէն» լքւած,
հայ ժողովուրդին իր եղբայրական օժանդակութիւնը
բերել:

Այս բոլոր հարցումներուն պէտք է պատասխանեն

ա՛յն տասնեակ մը ոռուսահայ դաշնակ շէֆերը, որոնք փառամոլութենէ՛ եւ արկածախնդրական աթոռամոլութենէ՛ մղւած, ամբողջ ժողովուրդ մը անդունդէ անդունդ առաջնորդեցին երէկ, իսկ այսօր ալ գաղթահայութիւնը կ'ուզեն նոյն ճամբուն վրայ մոլորեցնել, միայն ու միայն իշխանական ու նախարարական ցոփ ու զեղխ կեանք մը կարենալ վարելու համար եւրոպական կամ այլ մայրաքաղաքներուն մէջ:

Դաշնակցական շարքային կամ համակիր բարեկամներ, եթէ դուք ալ լսելով ու զիտնալով հանդերձ բոլոր այս դառն ու տխուր իրականութիւնները, դեռ կը յամառիք հետեւիլ ձեր շէֆերուն «ցեղակրօնական», «ընտրելագոյն ցեղեան», ֆաշիստական հայրենադաււը արկածախնդրական գործունէութեան, դո՛ւք, դաշնակցական աշխատաւորներ, դո՛ւք այն ատեն ձեր շէֆերէն աւելի դատապարտելի կ'ըլլաք, անոնց հին ոճիրներուն իրաւունք տալով եւ նորերն ալ քաջալիւրելով:

* * *

Երբեմն կողմնակի կը լաւի. — Եթէ «մայիս 28-ի անկախութիւնը», շարունակէր աւելի երկար տարիներ, լաւ արդիւնքներ ալ պիտի կարենար տալ:

Առ այժմ ընդունելով թէ կրնար շարունակել այդ «անկախութիւնը», նայինք թէ ի՞նչ պիտի պատահէր: Արդէն տեսանք թէ «անկախութեան» ամենավերջին հանգրւանն էր Ալէքսանտրապօլի դաշնագրին ստեղծած խայտառակ ու ստրկային դրութիւնը: Եթէ Խորհրդային Իշխանութիւնը չի հասնէր, «անկախ» Հայաստանը Թուրքիոյ անմիջական հրամաններուն տակ գտնուող նահանգէ մը տարբեր բան մը չպիտի ըլլար քաղաքականապէս, եւ ի հարկէ տնտեսապէս ալ՝ Թուրքիոյ համար շահագործման շուկայ մը: Պահ մը ենթադրելով նոյն իսկ թէ Ալէքսանտրապօլի դաշնագիր

գոյութիւն չունի, Հայաստան պիտի կարենա՞ր, ո՛չ թէ իր «անկախութիւնը», այլ նոյն իսկ իր ֆիզիքական գոյութիւնը պահել, զինք օր առաջ կլանելու պատրաստ թշնամիներով շրջապատուած ամենավտանգաւոր դրութեան մը մէջ, եթէ խորհրդային կարգերը չհասնէին: «Անկախ» Հայաստանի երկուքուկէս տարւայ պատմութիւնը մեզի ի՞նչ կ'ըսէ... Տարակոյս չկայ որ՝ հայ ժողովուրդը եթէ աւելի երկար ժամանակ շարունակէր «մայիս 28-ի անկախութեան» արկածախնդրական ճանապարհը, Հայաստանի ու հայ ժողովուրդին անունը պատմութեան պիտի անցնէր այլեւս...

Ըսողներ ալ կան թէ մայիս 28-ը պէտք է ընդունինք որպէս հայ ազգի անկախութեան առաջին օրը, Նոյեմբեր 29-ը միայն անոր ուրիշ մէկ ձեւի շարունակութիւնն է:

— Պաթումի մէջ թուրք բաշաներու կողմէ պարտադրւած ու Թիֆլիսի մէջ, հայ ժողովուրդի խորթ եւ անհարազատ ինքնակոչ ներկայացուցիչներուն կողմէ, իրենց կամքին բոլորովին հակառակ, հարկադրանքի տակ եղած «Անդրկովկասեան հայկական գաւառներու գերագոյն իօխաւնութեան» յայտարարութիւնը, որ կը խուսափի Հայաստան ու անկախութիւն բառերէն, ո՞ր տրամաբանութիւնը կրնայ ընդունիլ իբր Հայաստանի եւ հայ ազգի անկախութիւնը...

Գործ մը արդիւնքէն կը դատուի: «Մայիս 28-ի աքթին» արդիւնքը կարելի եղած չափով պատկերացուցինք: Ընթերցողին կը մնայ այլեւս այդ մասին իր համոզումը գոյացնել: Կարելի չէ երկու հակոտնեայ եզրեր իրարու մօտեցնել, խաւարը չի կրնար լոյսի ծնունդ տալ: «Մայիս 28-ի անկախութեան» խաւար ծնունդ տալ: «Մայիս 28-ի անկախութեան» խաւար ու տխուր պատկերը տւինք արդէն: Խորհ. Հայաստանի իրականութեան պայծառ լոյսը համայն աշխարհին առջեւ կը փայլի արդէն, եւ որուն մասին այս գրքոյկին մէջ ալ քանի մը խօսք պիտի ըսուի:

III

ԻՆՉՈՒ ԴԱՇՆԱԿ ԾԷՖԵՐԸ ՏՕՆԵԼ ԿՈՒՏԱՆ

«ՄԱՅԻՍ 28»

Ըսինք արդէն, թէ Զանգեզուրի մէջ ալ պարտուելով ժողովուրդին կողմէ, 1921 յուլիս 9 ին դաշնակ «սպարապետներն» ու «նախարարները» խուճապահար կը փախչէին դէպի Պարսկաստան, տօնքիշօթական նոր «արկածներ որոնելու» համար: Խորհրդային Իշխանութիւնը վերջնականապէս հաստատուելով Հայաստանի մէջ, մասնաւոր հրամանագրով մը օրէնքէ դուրս հռչակեց «Փրկութեան Կոմիտէի» բոլոր անդամներն ու փետրուարեան արկածախնդրութեան հեղինակ ու արքանեակ բոլոր դաշնակ ղեկավարները: Ահա այդ օրէնքի վեր է, որ արտասահման ապաստանած դաշնակ տասնեակ մը նախկին նախարարները զգացին թէ այլեւս անելիք չունին Հայաստանի մէջ: Անոնք հասկրցան թէ, նոյնիսկ եթէ ունենային այդպիսի «անելիք» մը, Խորհրդային կառավարութիւնը երկրորդ անգամ բարեացակամ ու ներող չպիտի գտնէր այդպիսի իժ-մարդոց հանդէպ, որոնք ժողովուրդին զիրկը նստելով անոր սիրտը կրծէին... Նոյնպէս անոնք համոզուեցան թէ դուրսէն գաղտնի աշխատանք տանելով, անհրեկելութիւն գործելով, քաղաքացիական կռիւյաջողեցնելու անկարող էին, եւ «քաղաքացիական կռիւր — եթէ ծագի էլ — պիտի վերջանայ մեր պարտութիւնով:» (1)

(1) Յ. Քաջազնունի, «Հ. Յ. Դաւենակցութիւնը Անելիք Զունի Այլեւս:»

Դաշնակցական ղեկավարները երեսուն տարինուրու տխուր փորձարկութենէ մը յետոյ հասկցած ըլլալով հանդերձ սա իրողութիւնը թէ «Հայաստանն ու հայ ժողովուրդը հոււ ցիւք չեն Դաւենակցութիւնը ապրեցնելու համար:» (1), սկսան որոնել ուրիշ «հումնիւթ» մը եւ զայն գտան անմիջապէս. — Գաղթահայութիւնը:

1920-ական թւականներուն գաղթահայութիւնը գրեթէ պատրաստ դաշտ մըն էր «անկախութեան» հեղինակ այս տասնեակ մը մարդոց գաղափարաբանութիւնը ընդունելու եւ անոնց հետեւելու համար, որովհետեւ գաղթահայութեան մեծ մասը իր մորթին վրայ չէր զգացեր այս նոյն մարդոց ապիկար ու անհարակ ղեկավարութեան արդիւնք՝ Թրքահայաստանի խելար ըմբոստութիւններն ու անոնց անմիջական հետեւանքը եղող տեղահանութիւնը, «մայիս 28-ի անկախութիւնը», Ալեքսանտրապօլի դաշնագիրն ու փետրուարեան արկածախնդրութիւնը, իրենց տխուր հետեւանքներով: Գաղթահայութեան մէկ մեծ տոկոսը կը կազմէին այն մարդիկ, որ դեռ կ'ապրէին «միացեալ եւ անկախ Հայաստանի» երազներով, որ Սեւրի դաշնագրին ստորագրութեամբ ամբողջ աշխարհ մը շահած ըլլալ կը կարծէին: Բնական էր ուրեմն, որ «բոլշեւիկեան բռնակալութեան զոհ» (?) եղող այս «մեծ հայերը» գաղթահայութեան զուրգուրանքին եւ յարգանքին արժանի ըլլային: 1921-ին գաղթահայութիւնը միայն անուկով կը հանչուար այս «մեծ մարդիկը», ու դեռ չէր լսած նորագոյն պատմութեան անոնց մասին ՏԼԱԾ վիճար...
Առանց ժամանակ կորսնցնելու, այս տասնեակ մը

(1) Յ. Քաջազնունի, «Հ. Յ. Դաւենակցութիւնը Անելիք Զունի Այլեւս:»

ex-ministresները սկսան խորհիլ միջոցներու մասին, որպէսզի գաղթահայութիւնը զար իրենց առջեւ խընկարկելու եւ իրեց անյատակ գրպանները լեցնելու: Բայց ինչո՞վ ստիպել... — Հեշտ բան: Տասնեակ տարիներէ ի վեր հայ ժողովուրդին բաղդին հետ խաղցող այդ մարդիկը շատ լաւ գիտէին, թէ գաղթահայութեան մեծ մասը, այդ օրերուն, միայն ու միայն զգացումներէ տարւող, «ազգային» ատելութեամբ լեցւած թուրքին դէմ, երազներով ապրող ու սնւող, դեռ «քրիստոնեայ» Եւրոպայի վրայ յոյս ունող, դառն իրականութիւնները տեսնել չուզող հաւ սքականութիւ՛ մըն էր: Պէտք է ըսել, որ գաղթահայութիւնը բոլորովին դատապարտելի չէր իր այս սխալ մտայնութեան համար, որոտհետեւ նորագոյն պատմութիւնը դեռ չէր եկած զինք լուսաբանելու, «ճշւած ու փոքր ալգերու ազատութեան համար սկսւած» պատերազմին տխուր ու իրական դրդապատճառներուն մասին... Մինչ այդ, դաշնակ շէֆերը սկսան բոլոր աշխատանքները տանիլ այս մտայնութիւնը խորացնելու եւ, արմատացնելու ուղղութեամբ: Միայն այսքանը հերիք չէր. աւելի լայն յաջողութիւն գտնելու համար պէտք էր ցուցնել թէ, այս «ազգային զգացումները» պահպանուած ուզող միայն ու միայն իրենք՝ դաշնակներն են. եւ որ Հայաստանի ներկայ իշխանաւորները՝ բոլշեիկները, որոնք հայեր չեն այլ Մոսկւայի «ծախւած հոգիներ», «ներքին թուրքեր», կ'ուզեն մեռցնել «ազգային» բոլոր զգացումները, վերցնել «ազգութիւնը», մոռնալ հայ ազգին «փառաւոր» անցեալը, վերջապէս «դաւաճանել արիական ընտրելագոյն ցեղի» բոլոր «գերմարդկային» իղծերուն, փափաքներուն, թռիչքներուն...

Միայն զգացումներէ տարւող գաղթահայութիւնը պէտք էր խանդավառութեամբ շանուցանել: «Մայիս

28-ի անկախութեան» նման «հերոսական աքթեր» տօնել ամենալաւ առիթներն են մեծ խանդավառութիւն ստեղծելու եւ հոն, այդ գինովութեան մթնոլորտին մէջ կարելի եղածին չափ շատ սուտեր կըլլեցնելու ներկաներուն: Այսպէս «մայիս 28-ը» կը ներկայացուի ժողովուրդին իբր հայ ազգի վեց դարերու ստրկութենէ ազատագրման օրը, եւ ո՛չ թէ նոր ստրկութեան, պատերազմի, ջարդի, սովի ու թալանի նոր թւական մը: Նոյն «խանդավառ մթնոլորտին» մէջ կը փառաբանին ու կը խնկարկելին «հայուն այդքան բախտաւոր օրեր պարգեւող» դաշնակցութիւնն ու անոր ղեկավարները: Նոյն առիթէն պէտք է օգտուիլ նսեմացնելու եւ սեւցնելու համար բոլշեիկներն ու անոնց իշխանութիւնը, որ չի պահանջեր Մոսկւայէն կամ Անգարայէն «միացեալ եւ անկախ, ծովից-ծով Հայաստան» մը... — Բայց այսօր հայ ժողովուրդը ձեզի՛ կը հարցնէ, դաշնակ շէֆեր. ո՞վ եր Ալեքսանտրապօլի խայսառակ դաւաճողով անկախութեան եւ բրահայ ժողովուրդի արդար իրաւունքներուն վրայ սեւ գիծ մը փառայը:

Փետրւարեան արկածախնդրութիւնը կը տօնել իբր «համաժողովրդական ապստամբութիւն» մը բոլշեիկներու «բարբարոսութեանց» դէմ, նոյն այդ բոլշեիկներու, որ բմբոստութեան պատրաստութենէն լուր ունենալով հանդերձ, վեհանձնութիւնը ունեցան միայն դաշնակ սպանները արստրելու եւ ազատ թողնելու բոլոր «նախարարները»: Ի հարկ է պէտք է բոլորովին տարբեր ցուցնել այս աթոռամոլական հայրենադաւութիւնը, որ Ալեքսանտրապօլի դաշնագրէն վերջ, երկրորդ տխուր հարւած մը տուաւ հայ ժողովուրդի արդար իրաւունքներուն՝ Մոսկւայի եւ Լոնտոնի 1921ի խորհրդաժողովներուն առջեւ:

Այսպիսի բազմաթիւ առիթներով հայ ազգի «բա-

դաքական ղեկավար մարտական լեուսակցութիւնը»
 խօսք կ'ուտայ «24 ժամէն գրաւել. . . Թուրքիան ու
 ու Հայաստանը». — Ինչո՞վ... դաշոյններով ինչո՞վ...
 կամաւորական խումբերով. ու ներկաները խելագար-
 օրէն կը ծափահարեն տոնքիշոթական այս պոռոչտուք
 ներք: Տոն-Քիւրթն ալ կը պայքարէ հերոսաբար...
 հողմադազններուն դէմ: Պէտք է առիթէն օգտուի գրք
 պանները յեցնելու համար, ու այս խելացնոր ու խան-
 դավառ միժնորթին մէջ օրւայ արկեր Փանզունիկն»
 կամացուկ մը կ'ըսէ. «Մի էիջ փող ու ղարկեցեք... դա-
 օրցններուն եւ կամաւորներուն համար»:

— «Հայ ազգի փառաւոր անցեալին ու մշակոյթին
 միակ պահապան հրեշտակ» (?) կուսակցութեան ղեկա-
 վարները կը հրահրեն թուրքին դէմ առեւտրական վրէժ-
 խնդրութիւն, «բրեքէն մի' խօսիր, յիշէ 1.000.000ը»
 կ'երգեն, զիտնալով հանդերձ թէ այս քայլերը իրենց
 խնկարկունները միայն ու միայն եղբայրասպանու-
 թեան կրնան առաջնորդել «ներքին թորք'ըն» (?)
 դէմ... Բայց պէտք է հարցնել այս պատգամները
 զրկող «ասպետներուն» թէ իրեցի չէի՞ն 1908-ին ոճրա-
 գործ Իքթիսաթն հետ սիրաբանողներն ու գործակցող-
 ները, եւ 1927-ին Բարիզի մէջ Մուսավաթականներուն
 եւ Բանի մը վրացի մեհեբէիկներու հետ Պրօմէթական
 դաւադրական ուխտ ստորագրողները. այն ուխտը,
 որուն Դաշնակցութեան Կեդրոնական Կոմիտէն 4-ի դէմ
 1 ծայնով (Շահան Նաթալի) իր հաւանութիւնը տուաւ,
 որը միակ նպատակ պիտի հետապնդէր Քեմալի օգ-
 նութեամբ Խորհրդային Անդրկովկասի վրայ յարձա-
 կում գործել, խորհրդային բեթիմը տապալել, ու «ան-
 կախ» Վրաստան, «անկախ» Ադրբեջան եւ «անկախ»
 Հայաստան ստեղծել... Թուրքիոյ հովանաւորութեան
 ներքեւ: Պատմական իրողութիւններ, որոնք իրենց
 փտուր պտուղները տալ փորձեցին 1930-ին: Դեռ երէկ,

իր 1936 յունիս 4-ի խմբագրականով հայ-վրացական
 միութիւն քարոզող «Յուսարներ»ը, Պերլինի փողոց-
 ները սլքտացող «Կովկասցիներու» բերնով չի խօսիր
 արդեօք...

Ահա՛ թէ աթոռներ վերագրաւելու համար ի՞նչ
 ստոր հայրենադաւութիւններու ձեռնամուխ կ'ըլլան
 ձեզի «պատ ու անկախ» Հայաստան: խոստացող ձեռ
 նենգամիտ բուրմերը, դաշնակցական շարքային ու
 համակիր բարեկա՞հեր: Եթէ վերոյիշեալ պատմական
 իրողութիւնները կ'ընդունիք, արդէն պէտք է զգաք թէ
 ծրագիր-նպատակ կորսնցուցած, եւ միայն ու միայն
 ձեզ շահագործելով, իրենց մարմինը փրւած աթոռա-
 մուրութիւնն ու փառաւորութիւնը սնուցանելու հա-
 մար է, որ իրենց ցնորական ու արկածախնդրական
 գաղափարաբանութեան թոյնով ձեզ թմրեցնելով,
 այդ տասնեակ մը կովկասահայ շէֆերը, ձեզ կ'առաջ-
 նորդեն ոճիրէ ոճիր, եղբայրասպանութենէ հայրաս-
 պանութիւն, ու դաւաճանութենէ հայրենադաւու-
 թիւն...

Անգամ մըն ալ կրկնենք. — Եթէ այս բոլորը
 զիտնալով ու ընդունելով յանդերձ դեռ դուք կը հե-
 տելիք բոլոր գաղթաշխարհը անձնական խանութի
 վերածել փորձող այս տասնեակ մը շէֆերուն, եթէ
 կամառիք անոնց հայրենադաւ սխրագործութիւն-
 կը յամառիք անոնց հայրենադաւ սխրագործութիւն-
 ները ձեռ համակիրութեամբ ու ձեռ քսակով քաջալե-
 րել, դո՛ւք, դաշնակցական աշխատաւորներ, դո՛ւք
 անոնցմէ աւելի դատապարտելի յանցաւորներ կ'ըլլաք:

Արդէն կը տեսնէք թէ մի քանի տարիներէ ի վեր
 իրենց հետեւորդներուն յանկարծակի նւազիլը զգալով,
 այդ բուրմերը իրենց հակահայաստանեան ուղղու-
 թեան մէջ որոշ բեկում մը յառաջ բերին: Դեռ երէկ
 «Հայաստանը վայաստան է, դժոխք է, ներգաղթը
 Մոսկուայի գործակալներուն մէկ դաւադրութիւնն է,

ո՛չ մէկ օժանդակութիւն և. Հայաստանին եւ ներ-
գաղթին» պոռացողները այսօր բերանը բոլորովին
փոխած... ներգաղթ կը «պահանջեն» (ի՞նչ երեսով եւ
ո՞ր իրաւունքով), և որհրդային Հայաստանի մասին
լաւ արտայայտելու կ'սկսին... բայց իբր իրենց գոր-
ծը, իբր «մայիս 28-ի» արդիւնքը...

Վերջին խաղ մըն ալ. «գաղթահայութիւնը կազ,
մակերպել»: — Այսինքն, տեսնելով թէ ժողովրդա-
կան զանգածները եւ վերջին ամիսները նոյնիսկ իրենց
շարքայինները, երես կը դարձնեն առյաւէտ իրենցմէ
եւ գաղթահայութեան հողն ալ, վերջին «հում նիւթ»ը՝
իրենց ռոքերուն տակէն կը սահի կ'երթայ, ուղեկո-
րոյս դաշնակ շէֆերն ու շէֆիկները կ'ուզեն իրենք
զիրենք հայրենիքին համակիր ցուցնել եւ և. Հայաս-
տանի բարեկամ ժողովրդական զանգածային կազմա-
կերպութիւններուն վրայ յենելով, քիչ մըն ալ ու-
շացնել իրենց կարապի երգը...

«Վարչապետ» Վրացեան, շատ ճիշդ ըսած էք.

«Աւելի լաւ է գիտնալ դառն ճշմարտութիւնը, քան
օրօրելի քաղցր ստերով»:

— Ճշմարտութիւնը սա է.

— Այլեւս գիտակցութեան եկած գաղթահայ ժո-
ղովուրդը իր դասավիտը սլած է ձեր մասին: Ձեր
գերեզմանները պէտք է փորելն հայ ժողովուրդէն ու
Հայաստանէն բոլորովին դուրս ու հեռու, ձեր պաշ-
տած վերջին կուռքերուն ոսկերուն տակ, Պետլիքի կամ
Հոռի մէջ:

IV

ԻՆՉ ՏԻԱԻ ՆՈՅՏԵՄԲԵՐ 29 Ը ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻՆ

Ցոյց տալ, թէ ի՞նչ տւաւ նոյեմբեր 29-ը հայ
ժողովուրդին, պիտի նշանակէր և որհրդային Հայաս-
տանի տասնընօթը տարիներու յաղթական կեանքին
պատմականը կատարել, որուն համար պէտք են
հատորներ: Այս գրքոյկին մէջ մենք պիտի բաւակա-
նանանք շատ ամփոփ ակնարկ մը նետելով և. Հայաս-
տանի վրայ, մանրամասնութիւնները թողնելով արդէն
այդ ուղղութեամբ հրատարակած գրքերուն, մամու-
լին եւ բեմերուն:

«Անկախ» Հայաստանի ժողովուրդը՝ սովամահ,
պատերազմի վտանգին ենթարկած, մազկէրիստներէն
հալածուած, չի կարենալով այլեւս հանդուրժել «ան-
կախութեան» դժոխային կեանքին, ապստամբութեան
դրօշ բարձրացուց 1920 մայիս 10 ին Ալեքսանտրա-
պօլի մէջ. Հայաստանի Կոմունիստական (բոլշեւիկնե-
րու) Կուսակցութեան ղեկավարութեամբ: Բայց, այս
շարժումը որ, դեռ զօրաւոր եւ բնդհանուր չէր, չկրցաւ
ձաւալիլ եւ ապստամբութիւնը չի յաջողեցաւ:

Մազկէրիստներու իշխանութեան արկածախնդրա-
կան քաղաքականութիւնը, հարստահարութիւնները,
օրըստօրէ աւելի սաստկացող սովն ու թշուառութիւնը,
եւ ի վերջոյ աշնան հայ-թրքական պատերազմը, խը-
թան հանդիսացան որ Հայաստանի բոլոր ժողովուր-
դը համախմբելի բոլշեւիկեան կուսակցութեան շուրջը:
Մայիսեան ապստամբութենէն վեց ամիս յետոյ, երբ
Քեազիմ Գարապէջի Ալեքսանտրապօլը զրաւած, կը
սպառնար բոլոր Հայաստանն իր ձեռքն առնել. (Բիւրօ-

կառավարութիւնը անկարող էր հայ ժողովուրդի ու Հայաստանի ֆիզիքական գոյութիւնը պահպանելու), յեղափոխութիւնը ծայր տուաւ եւ Նոյեմբեր 29-ի լուսադէմին, Յեղափոխական Կոմիտէն Իջեւանէն ժողովուրդին կ'ուզէր յայտարարութիւն մը, որուն զըլխաւոր մասը հետեւեալն է.

«Հայաստանի ապստամբ աշխատանք ժողովուրդի կամով եւ ցանկութեամբ Հայաստանի Կոմունիստական (բոլշեւիկներու) Կուսակցութիւնը այսօրընէ Հայաստանը կը յայտարարէ Սոցիալիստական Խորհրդային Հանրապետութիւն: Այսօրընէ Խորհրդային Հայաստանի կարմիր դրօշը պիտի պատշապանէ անոր աշխատանք ժողովուրդը նետողներու դարաւոր լուծէն:»

Եւ այդ օրերնէ սկսեալ բոլոր ճնշողներն ու զիշատիչները անհետացան Հայաստանի հողին վրայէն: Նոյեմբեր 29-ը եղաւ ամենամեծ անկիւնադարձը հայ ժողովուրդի պատմութեան մէջ. ան եղաւ այն հուժկու բազուկը, որ կասեցուց հայ ժողովուրդի անկումը ոչնչացման անդունդէն վար. ան եղաւ այն արեւը, որ առաջին անգամ ըլլալով հայ քաղաքացարջար ժողովուրդին վրայ սիւնեց ճշմարիտ ազատութեան, անկախութեան, ազահովութեան ու խաղաղութեան կենսատու լոյսը: Նոյեմբեր 29-ին է, որ հայ ժողովուրդը յաւէտ փշոնելով իր բազուկն ու միտքը կաշկանդող քաղմատեսակ շղթաները, կանգնեցաւ Խ. Միութեան ազատ ժողովուրդներու շարքին ու սկսաւ իր յաղթարշաւ սրացքը Պատմութեան մէջ՝ յանուն իր սեփական աւերակ երկրի վերակառուցման, յանուն իր ազգային մշակոյթի ու տնտեսութեան փայլուն վերածնունդին, յանուն համայն մարդկութեան ազատագրութեան եւ համաշխարհային խաղաղութեան...

Այս պատմական թուականէն առդին, հայ ժողովուրդը արդէն կոխկրտած՝ մարդուն մարդու կողմէ

ետեագործոււնը, իր ստեղծագործ բազուկն ու միտքը եռանդազին լծեց իր հայրենիքի վերաշինութեան:

Աւերակ ու խաւարի մէջ կորսւած զիւղաքաղաքներու եւ զիւղերու տեղ բարձրացան արդիական ճարտարարեւեստական փայլուն քաղաքներ, զիւղաքաղաքներ եւ հաւաքական ու խորհրդային տնտեսութիւններ:

Երէկի աննշան ու աղիւսաշէն, միայն 25 000 բընակչութիւն ունեցող, Երեւանի տեղ, այսօր արդէն հասակ նետած է մայրաքաղաք Երեւանը իր 150.000 բնակիչներով, իր հոյակապ շէնքերով, կանաչազարդ լայն պողոտաներով, զիտական-մշակութային հիմնարկներով, իր համալսարանով, ելեքտրակայաններով, ֆապրիքաներով ու սննթեթիք (արեւստական) ձգախէժի (քաուչու) հսկայ գործարանախումբով: Գիւղաքաղաք Ալեքսանտրապօլի տեղ կանգնեցաւ ճարտարարեւեստական Լենինականը, իր զանազան հանրային մշակութային հիմնարկներով ու հիւսւածեղէնի նշանաւոր գործարանախումբով: Ղարաքիլիսա զիւղը արդէն վերածւած է Խ. Հայաստանի քիմիական ճարտարեւեստի կեդրոն՝ կիրովականի: Տրանսական դրամատէրերու կողմէ նախնական միջոցներով շահագործող Ալլահիբրտիի պղնձահանքերը այսօր կը շահագործուին հայ բանւորներու եւ հայ էնժէնիէօր-մասնագէտներու կողմէ, ելեքտրօ-թեքնիքական ամենավերջին միջոցներով: Դարերէ ի վեր գետին տակ նիրհող Ղափանի պղնձի, կապարի, արծաթի եւ ոսկիի հանքերը արդէն լոյս աշխարհ հանւած են: Սեւանի ջրջանի դալարագեղ բայց կորսւած զիւղերը՝ Ծաղկածոր, Դիլիջան, Զովունի եւ. դարձան համաշխարհային համբաւ ունեցող հանգստեան վայրեր: Ի զուր տեղը հոսող ջուրերը օգտագործւեցան անապատները բամպակի ու ցորենի դաշտերու, մըր-

գաստաններու եւ այգիներու վերածելով — Շիրակի, Սարդարապատի, Վաղարշապատի, Երեւանի, Ղամար-լուի եւ այլ ջրանցքները որոգեցին Հայաստանի դա-րերով պապակած դաշտերը, քարքարոտ լեռնադաշտե-րը, հովիտները, աղքատ ու անօթի-ծարաւ գիւղերը, որոնք տեղի տւին հաւաքական տնտեսութիւններու (կոլխոզ) եւ խորհրդային տնտեսութիւններու (սով-խոզ): Հայ գիւղացին մէկ կողմ նետեց իր նահապե-տական արօրն ու գութանը, եւ հուժկու դրաքտո-րները, «պողպատէ ձիերը», սկսան սուրալ արարա-տեան դաշտի լայնատարած սովխոզներու մէկ ծայրէն միւսը:

Հայաստանի ջրվէժներն ու Սեւանայ լիճի հսկայ ջրամբարը ձեռուդ տւին տասնեակներով ելեքտրա-կայաններու, որոնք իրենց անսպառ ուժով սկսան լուսաւորել դարերէ ի վեր խաւարի մէջ պարող Հա-յաստանի քաղաքներն ու գիւղերը, դաշտերն ու լեռ-ները. անոնք շարժման մէջ դրին մեր երկրին հանքերն ու ֆապրիքաները եւ Հայաստանին պարգեւեցին, աժան եւ առատ ելեքտրական ուժ պահանջող, աշ-խարհի առաջին սենթեթիք քառւորկի հսկայ գործա-րանախումբը: Հայաստանի պտուղները, պահածոնե-րը, պանիրները, ձուկերը, «Արարատ» քոնեաքը, գոր-գերը եւ Արթիկի վարդագոյն մարմարը համաշխարհա-յին համբաւ ստացան: Հայաստանի ելեքտրականու-թիւնը սկսած է արդէն ծախել զրացի երկիրներուն: Մտրկութեան, անգործութեան, անօթութեան սեւ ուրւականը եւ այս բոլորին պատճառ՝ շահագործող-ները արդէն ընդմիջոտ ոտնահարած ըլլալով, հայ ժո-ղովուրդը սկսած է արդէն իր «հալալ աշխատանք ուսել»:

Իր երկրին ու տնտեսութեան վերակառուցման գուզնութաց, հայ ժողովուրդը կրցաւ նաեւ առյաւէտ

վանել Հայաստանի վրայէն տգիտութեան խաւարը.

Պարտադիր ու պետական ձրի ուսումը կը լուսա-ւորէ անխտիր բոլոր գիւղերու եւ քաղաքներու նոր սերունդին մտքերը: Անգրագէտ չափահասները, բան-ւորական համալսարաններու, գիւղական, ու գործարա-նային մշակութային հիմնարկներու մէջ կը սորվին իրենց մայրենի լեզւէն զատ, իրենց նախընտրած մաս-նագիտութիւնը: Երեւանի Պետական Համալսարանը իր 12000 ուսանողներուն կուտայ գիտական, լեզա-բանական, հասարակական բոլոր մասնագիտութիւննե-րը: 750.000էն (1921-ին) 1.300.000-ի հասած Խ. Հա-յաստանի բնակչութեան 250.000ը կ'ուսանան ի նախնա-կան, մասնագիտական եւ բարձրագոյն վարժարան-ներու մէջ: Անգրագիտութիւնը արդէն բոլորովին ան-հետացած է Խ. Հայաստանի ժողովուրդէն:

Երէկ, անօթութեան ու թշւառութեան դատա-պարտած հայ գրագէտն ու արեւստագէտը այսօր Խ. Հայաստանի մէջ կ'արժանանան Պետութեան ու ժողո-վուրդին ամենամեծ գուրգուրանքին: Աւելին՝ արեւս-տի եւ գիտութեան ճամբան ազատօրէն բացւած ըլ-լալով բոլոր ժողովուրդին առջեւ անխտիր (եւ ո'չ թէ ունեւոր, յաճախ ապուշ, անձերու առջեւ միայն), դեռ երէկ հանքի, գործարանի կամ դաշտի մէջ աշխա-տող ուշիմ բանւորը կամ բանւորուհին այսօր դարձած է գրագէտ, արեւստագէտ կամ գիտնական:

Հայ ժողովուրդի անցեալի փայլուն մշակոյթին վերազարթնումին հետ, այսօր Խ. Հայաստանի մէջ կը կերտուի երկրորդ եւ առաջինէն աւելի հոյակապ ու բազմակողմանի ոսկեղար մը հայ գրականութեան, հայ երաժշտութեան, հայ թատրոնի, հայ նկարչու-թեան, հայ ճարտարապետութեան եւ հայ գիտու-թեան... Այս նոր ոսկեղարու ներկայացուցիչներն են Խ. Հայաստանի երիտասարդ բայց տաղանդաւոր գը-

րողներու, արւեստագէտներու եւ գիտնականներու հոյ-
ւերք. անոր կենդանի եւ յաւերժական կոթողներն են
Պետական Համալսարանը, պետական մատենադարան-
ներու եւ հրատարակչականներու միլիոնաւոր հատոր-
ները, պետական երաժշտանոցը (քոնսերվատուառ)
օրգան, թատրոնները, հայ շարժանկարը (սինեմա),
Երեւանի ռատիօկայանը, պետական թանգարանները,
հոյակապ ժողովրդական տուները, գիտական եւ լեզու-
բանական կանոնները ու հարիւրաւոր հանրային-
մշակութային հիմնարկները . . .

Քաղաքականապէս ու իր ֆիզիքական գոյութեան
տեսակէտով և. Հայաստանն աւելի քան երբեք ապա-
հով է. ըլլալով Խորհրդային հզօր Միութեան տասնը-
մէկ անկախ Հանրապետութիւններէն մին, պատերազմի
մը պահուն և. Հայաստանի սահմանները կը պաշտ-
պանւին (որպէս և. Միութեան սահմաններու մասը)
բանւորագիւղացիական մեքենայացած երեսուն մի-
լիոննոց ահարկու կարմիր Բանակին կողմէ, որը արդէն
աճ ու սարսափ կ'ազդէ Խորհուրդներու Երկրին ու
խաղաղութեան ամենաոխերիմ թշնամիներուն:

Հայ ժողովուրդը, իր դարերու ընթացքին կա-
տարելիք յառաջդիմութիւնները արդէն իրականացու-
ցած է Խորհրդային կարգերու տասնըօթ տարիներու
անկաշկանդ մթնոլորտին մէջ: Այսօր, ճակատաբաց ու
խրոխտ ան կանգնած է Պատմութեան առջեւ եւ իր
փայլուն իրականութեամբ ցոյց կուտայ իր երբեմնի
ինքնակոչ «պաշտպաններուն» ու «դաշնակիցներուն»
թէ ճնշւած ու փոքր ժողովուրդներու ազատագրումը
ի՛նչ պայմաններու տակ կրնայ իրականանալ . . .

Մի քանի յատկանշանական վկայութիւններ և.
Հայաստանի մասին.

«Խորհրդային վարչածեր Հայաստանին բերեց
մարդկութեան տրամադրութեան տակ գտնուող հնա-

գոյն եւ նորագոյն նւէրներ՝ ջուրը եւ էլեքտրական
ուժը: Բայց, ամէն բանից առաջ, Խորհրդային Իշխա-
նութիւնը Հայաստանին բերեց մի բան, որ չէր տե-
սել այս երկիրը դարերից ի վեր — խաղաղութեան,
ապահովութեան եւ անկախութեան զգացում»:

Ս. Տ. ԳԱՔՐԻԷԼԵԱՆ

«Դարերից ի վեր անրադդ մի որբանոց լինելուց
եւ հալածելուց յետոյ, Հայաստանը այսօր դարձել
է Խորհրդային Միութեան ամենասիրելի գաւազը:

«Տանջւած ու բազմաբարձար Հայաստանը, որ
համաձայնականներու եւ դաշնակներու ողորմածու-
թեամբ դատապարտւած էր սովի, քայքայումի, գաղ-
թի, բոլոր «բարեկամներու» կողմէ խաբւած Հայաս-
տանը, իր փրկութիւնը գտաւ Խորհրդային կարգերու
հաստատումով . . . Միմիայն Խորհ. Իշխանութեան գա-
ղափարն է, որ խաղաղութիւն բերաւ Հայաստանին եւ
տաւա ազգային վերածնունդի հնարաւորութիւն: Թող
գիտնան բոլոր անոնք որ պէտք է գիտնան, որ հայ-
կական «հարց» կոչւածը, որուն վրայ գլուխ ջարդեր
են իմպերիալիստական դիւանագիտութեան ձեր գայ-
լերը, Խորհ. Իշխանութիւնը միայն ի վիճակի եղաւ
լուծելու»:

ՍԹԱԼԻՆ

«Դաշնակից պետութիւնների ազան ու յաւիտեան
յանցաւոր քաղաքականութիւնը, հայ ղեկավար շըր-
ջանների անկարողութիւնն ու քաղաքական անհեռա-
տեսութիւնը եւ հայ-թրքական վայրենի ու անզուսպ
թշնամութիւնը Հայաստանը հասցրին օրհասականի
դուռը: . . . Փոքր ժողովուրդները, յիւրաի, զրկւած բան-
ւորներ են ազան ու անխիղճ իմպերիալիստական հզօր
պետութիւնների ճանապարհների վրայ: Նոր Բուսաս-
տանը, որ գալիս է նրանց հանի էջ ստրկական վիճա-
կից՝ նոր դարաշրջան է բաց անում մարդկութեան
պատմութեան մէջ . . .»:

Յ. ԹՈՒՄԱՆԵԱՆ

Ռուսահայաստանում ունէինք մէկ միլիոն ազգա-
բնակչութիւն, որի 600.000 միայն հայեր եւ 400.000
ռուս հայեր էին: Իսկ այժմս մէկ միլիոն հայ ունենք: Ահա՛
արդիւնքը, փաստ որ երկիրը դարձել է հայկական:
Չկայ մի պետութիւն որ օգնի մեզի, մենք լաւ էինք
միայն, երբ նրանց զինուոր էինք տալիս: Ներկայումս
առեւտրական դաշինքներ ունենք, մեր շօքօլան, ժա-
մացոյցները եւ մեքենայի կտորները սպառում ենք
Թիւրքիայում: Հնարաւոր չի Թիւրքերին նեղացնել:
Ուրիշ հնարաւորութիւններ չունենք բացի օրւայ Հա-
յաստանից, պէտք է լեզու գտնել Սովիետների հետ: —
Մեր միակ յոյսը Հայաստանն է, այն Հայաստանը որ
ներկայումս կառավարւում է մեծամասնականների
(բոլշեւիկների) կողմից: Ա. ԽՍԻՍԵՍՆ

«Հայ ժողովուրդը իր ազատագրումը կրնայ գրտ-
նել միայն Չարիզմի տապալումով:

ՅՐԻՏՐԻԽ ԷՆԳԷԼՍ (1830)

«Ծաղկող և Հայաստանը ձգողական կեղերն է
դառնում դրամատիրական երկիրներում գտնուող ըն-
չազուրկ հայ աշխատաւորների համար: Լ. ԲԵՐԻՍ

«Գիտենք թէ որքան տառապած էք անցեալին մէջ:
Գիտենք նոյնպէս, որ և՛ Միութեան մէջ ձեր մուտքը
ծեղի հնարաւորութիւն տւաւ գտնելու ձեր իրաւունք-
ներուն եւ մշակոյթային երաշխիքը»: ԲԻԷՆԻ ԳՕԹ

«և՛ Հայաստանը թերեւս ամենէն զարմանալի ե-
րևոյթն է որ և՛ որհրդային ստեղծագործութիւնը իրա-
կանացուցած ըլլայ ազգութիւններու մարզին մէջ:

և՛ Հայաստանն, ալ, Միութեան միւս մասերուն
պէս, նոր մեքենաներով լեցուն է, սա տարբերութեամբ

Արեւուտքի հետ, որ հոս մեքենան հրճանքի աղ-
բիւր մըն է. որովհետեւ մարդուս արժանապատուու-
թիւնը կործանելու տեղ աւելի կը բարձրացնէ զայն՝
սպասաւորելով մարդուն: Եւ սակայն, աւելի հետա-
քրքրական քան մեքենաներն ու թեքնիքը, հոն կը
տեսնենք նոյն ինքն մարդը, այն նոր մարդը որ կեր-
պարան կ'առնէ Լեհական սահմանազխուն եւ Խա-
ղաղականի միջեւ, այն ազատ մարդը, որ Հայաստա-
նի մէջ, օրինակ յաջողած է իր հոգին մաքրել դիւա-
յին ատելութիւններէն, որոնք դրացի ժողովուրդ-
ներ իրարու դէմ կը հանէին»:

ԺԱՆ-ՌԻՇԱՐ-ՊԼՕԲ

V

ԻՆՉ ՊԷՏԲ Է ԸՆԷ ԱՅՍՕՐ ԳԱՂԹԱՀԱՅՈՒԹԻՒՆԸ

Գաղթահայ ամէն մէկ աշխատաւոր, ըլլայ ան
նոյնիսկ դաշնակցական խաբւած համակիր կամ շար-
քային, պէտք է այլեւս առյաւէտ երես դարձնէ «մա-
յիս 28-ի անկախութեան», Ալէքսանդրապօլի խայ-
տառակ դաշնագրի, փետրւարեան դաւադրական ար-
կածախնդրութեան ու Պրոմէթէական հայրենադաւ
ուխտի հեղինակ՝ դաշնակ շէֆերէն, որոնք գաղթա-
հայութիւնը կամայականօրէն շահագործելու համար
կանգ չառին ո՛չ մատնութեան, ո՛չ ահաբեկչութեան
եւ ո՛չ ալ ոճիրի առջեւ, երես դարձնել այն շէֆերէն,
որ այսօր ամենահլու գործակալները դարձած են ժո-
ղովուրդական եւ դեմոկրատական բոլոր ազատութիւն-
ներու եւ համաշխարհային խաղաղութեան ամենաա-
խերիմ թշնամի, ժողովուրդներու դահիճ՝ միջազգա-
յին ֆաշիզմին:

Գաղթահայութիւնը պէտք է դուրս վանէ դաշնակ
շէֆերն ու շէֆիկները ազգային իշխանութիւններէն ու

բացարձակ պոլիթի ենթարկէ բոլոր այն մշակութա-
յին, օգնութեան խաչերու եւ երիտասարդական-մարմ-
նակրթական կազմակերպութիւնները, որոնց ետին
կանգնած են, իրենց իսկական անունով ու դիմակով
ժողովուրդին ներկայանալու այլեւս անկարող եղող
զաշնակ շէֆերը:

Հայ կղերը պէտք չէ այլեւս թոյլատրէ, որ հայ
եկեղեցին իբր բեմ ու պրօպականտի միջոց ծառայէ
այն մարդոց, որ եկեղեցւոյ մէջ իսկ վայրագօրէն ըս-
պաննեցին Դուրեան Արքեպիսկոպոսը:

Գաղթահա'յ աշխատաւորութիւն, աւելի մօտէն
հետաքրքրելիւր Խորհրդային Հայրենիքիդ յաղթական
վերելքովը, բե'ր անոր նիւթական ու բարոյական ա-
ջակցութիւնդ. Հայաստանի Օգնութեան Կոմիտէն—
ՀՕԿ-ը եւ Բարեգործականը դարձնելով աւելի քան
երբեք զանգւածային ու համագաղութային կազմա-
կերպութիւններ: Հիմնելով, կազմակերպելով ու զօ-
րացնելով Հայրենակցական—Վերաշինաց միութիւն-
ներդ, պէտք է տենդագին փարիս ու օժանդակես նոր
աւաններու կամ բնակարաններու շինութեան գործին
աւելի զանգւածային ու աւելի յաճախակի դարձնե-
լու համար ներգաղթը ղէպի Մայր Հայրենիք՝ Խոր-
հրդային Հայաստան:

Վ. Ե. Ր. Զ.

Գ Ի Ն

ՄՈՒՐԻԱ ԵՒ ԼԻՔԱՆՍԱՆ՝

7 Ս. Կ.

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ՝

2 Ֆրանկ

Ստանալու համար ղիմել. —

Ժողովրդային Գրասուն

Պուլփառ-տը-Ֆրանս թիւ 32

ՀՍ.Լ.Պ

Ա. Աբիկեան

Պուրճ. Համմուտ, թիւ 145

ՊԼՅՐՈՒԹ

ՄԿՐՏԻՉ ՊԵՐԷՃԻԿԵԱՆ

ԴԵՐՁԱԿ-ՎԱՃԱՌԱԿԱՆ

Պէյրուք, Կուրօ փողոց, քրամվելի Ռըմէլի կայան

Կը պատրաստէ, անգլիական ամենաընտիր
կերպաններով, վերջին նորածեւու թեամբ

ՉԱՓԻ ՎՐԱՅ ԶԳԵՍՏՆԵՐ

Ունի ամէն տեսակ շապիկներու, փողկապի, գուլպա-
ներու, արանց եւ կանանց արդուզարդի առարկաներու
նոյն մթերք խիստ ղիւրամատչելի գիներով:
Այցելեցե՛ք եւ անպայման գոհ պիտի մնաք:

«Ազգային գրադարան»

NL0393491

